

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ «ΣΩΚΡΑΤΙΚΩΝ» ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ίστορικά, όταν μιλάμε για τους Σωκρατικούς και τον σωκρατικό κύκλο, έχουμε κατά νουν μιὰ μάλλον σταθερή ομάδα στοχαστῶν, τῆς ὁποίας τὰ σημαντικότερα μέλη ἦταν φιλόσοφοι πού ὑποτίθεται ὅτι ἴδρυσαν τῖς δικές τους σχολές μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη ἐνῶ, ὅσο ζοῦσε ὁ Σωκράτης, τὸν θαύμαζαν καὶ τὸν ἀγαποῦσαν καὶ ἀποζητοῦσαν τακτικά τὴ συντροφιά του μὲ σκοπὸ τὴ φιλοσοφικὴ συζήτηση. Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰκόνα πού ἀναδύεται ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν δοξογράφων. Οἱ δοξογράφοι βεβαιώνουν, ἐπίσης, ὅτι πολλοὶ Σωκρατικοί, συμπεριλαμβανομένων τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ξενοφώντα, ἔγραψαν διαλόγους, τοὺς λεγόμενους σωκρατικούς διαλόγους, καὶ ὅτι μοιράζονταν ἀρκετὲς βασικὲς φιλοσοφικὲς ἀρχές καὶ πεποιθήσεις οἱ ὁποῖες εἶχαν τὴν καταγωγή τους στὴ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη καὶ ἀναπτύχθηκαν στὴ συνέχεια μὲ διαφορετικούς τρόπους ἀπὸ τοὺς διάφορους Σωκρατικούς καὶ τῖς σχολές τους. Ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἄποψη, ἀξιοσημείωτο γνῶρισμα αὐτῶν τῶν γραπτῶν εἶναι ὅτι ἔχουν συνταχθεῖ ὡς *ad hoc* ἔρευνες ποικίλων θεμάτων, οἱ ὁποῖες διεξάγονται μέσῳ ἐρωταποκρίσεων μεταξὺ δύο συνομιλητῶν (συνήθως ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Σωκράτης), ἀκολουθοῦν ὀρισμένους διαλεκτικούς κανόνες καὶ ἔχουν ὡς προφανὴ σκοπὸ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀλήθειας τοῦ ζητήματος καὶ ὄχι τὴ νίκη στὴ δημόσια ἀντιπαράθεση. Πρωταγωνιστὴς αὐτῶν τῶν διαλόγων εἶναι ὁ Σωκράτης καὶ συχνὰ οἱ συνομιλητὲς του ἀντιστοιχοῦν σὲ ἱστορικὰ πρόσωπα πού συμπεριλαμβάνουν ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Σωκράτη.

Ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη, οἱ ἐρμηνευτὲς ἀποδίδουν γενικά στοὺς Σωκρατικούς ἠθικὲς ἀπόψεις πού χαρακτηρίζονται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ εὐδαιμονισμό, καθὼς καὶ ἀπὸ κάποιου τύπου νοησιαρχία. Ἀνεξαρτήτως παραλλαγῶν καὶ διαφορῶν, πιστεύεται ὅτι ὅλοι οἱ Σωκρατικοὶ δεσμεύονται στὸ ὑπέρτατο ἰδεῶδες τῆς εὐδαιμονίας, στὴ θέση ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι οὐσιώδης συνιστώσα τοῦ ἀγαθοῦ βίου καὶ στὴν ιδέα ὅτι ἡ ἀρετὴ ἐξαρτᾶται ἀποφασιστικά ἀπὸ, ἢ ταυτίζεται μὲ, κάποιο εἶδος γνώσης ἢ κατανόησης τὴν ὁποία θὰ ἔπρεπε, πάνω ἀπὸ ὅλα, νὰ ἐπιδιώκουμε καὶ νὰ ἀποκτοῦμε. Οἱ ἱστορικὲς περιγραφὲς τονίζουν ἐπίσης, καὶ σωστά, τὴν ἀξία πού ἀποδίδουν τὰ γραπτὰ τῶν Σωκρατικῶν στὴν αὐτογνωσία, τὸν αὐτοέλεγχο καὶ τὴν αὐτάρκεια, καθὼς καί, γενικά, στὴ σωστὴ κατανόηση τῆς ἀρετῆς καί, εἰδικότερα, τῆς καθεμιᾶς ἀπὸ τῖς πέντε ἀρετὲς τοῦ ἐλληνικοῦ κανόνα: αὐτὲς εἶναι ἡ ἀνδρεία, ἡ σωφροσύνη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ εὐσέβεια καί, βεβαίως, ἡ σοφία. Στὴ

μεταφυσική και την ψυχολογία δέν μπορεί νά ἀμφισβητηθεῖ ὁ ἱστορικὸς ἰσχυρισμὸς ὅτι οἱ Σωκρατικοὶ υἱοθετοῦν ἓνα εἶδος δυισμοῦ ποὺ ἐνέχει μιὰ διάκριση μεταξὺ τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο σχετίζεται μὲ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν ἡδονή (ἢ τὴν ἀνορθολογικὴ πλευρὰ τῆς «ψυχῆς», ὅπως λέει ὁρισμένους φορὲς ὁ Πλάτων) καὶ τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία μπορεί νά εἶναι ἢ νά μὴν εἶναι ἀθάνατη καὶ συχνὰ ταυτίζεται μὲ τὸν ἑαυτό. Τόσο οἱ μείζονες ὅσο καὶ οἱ λεγόμενοι ἐλάσσονες Σωκρατικοὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι, γιὰ νά ἐπιτευχθεῖ ὁ ἀγαθὸς βίος, ἡ ψυχὴ πρέπει νά ἐκπαιδευτεῖ κατάλληλα καὶ αὐτὸ μπορεί νά συμβεῖ μόνο μέσῳ τῆς φιλοσοφίας· ὥστόσο, ἡ πραγματικὴ παιδαγωγικὴ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν παραδοσιακὴ διδασκαλία, ἴσως μάλιστα καὶ τὴν ὑπονομεύει. Ἐξάλλου, πολλοὶ Σωκρατικοὶ προβληματίζονται γύρω ἀπὸ μιὰ μορφή τῆς συμβατικῆς ἐκπαίδευσης, συγκεκριμένα τὴν ἐρωτικὴ σχέση μεταξὺ ἑνὸς ἀγοριοῦ ἢ νέου καὶ ἑνὸς μεγαλύτερου ἀνδρα ποὺ ἀναμένεται νά παίξει τὸν ρόλο τοῦ μέντορα καὶ νά εἰσαγάγει βαθμιαίᾳ τὸν νέο στὴν κοινωνία τῶν ἐνηλίκων καὶ στὶς εὐθύνες τοῦ πολίτη. Ὅρισμένοι Σωκρατικοί, κυρίως ὁ Πλάτων, ἐξετάζουν τὸν ἔρωτα ὡς ὑπερβατικὴ κατάσταση, ἐνῶ ὁ Ἀντισθένης καὶ ὁ Ἀρίστιππος διαχωρίζουν τὴ σεξουαλικὴ πράξη ἀπὸ τὸν ἔρωτα ἢ τὴν ἐκπαίδευση καὶ ἄλλοι ἀκόμα, ὅπως ὁ Ξενοφώντας, παρουσιάζουν τὸν Σωκράτη αὐτοσαρκασζόμενο, νά λέει σὲ μιὰ ἐταίρα ὅτι δέν εἶναι διαθέσιμος λόγῳ τῆς ἐνασχόλησής του μὲ τὶς δημόσιες ὑποθέσεις (ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ, *Ἀπομν.*, 3, 11). Στὴν πραγματικότητα, σύμφωνα μὲ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας, κανένας ἀπὸ τοὺς Σωκρατικοὺς τῆς πρώτης γενεᾶς δέν ἦταν ἐνεργὸς πολιτικός. Τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴν πολιτικὴ ἦταν μᾶλλον θεωρητικό, π.χ. ποιὸς τύπος διακυβέρνησης θά μπορούσε νά διασφαλίσαι τὴν ἐπικράτηση τῶν ὀρθολογικῶν ἰδεωδῶν καὶ τὸν ἀγαθὸ βίο.

Φυσικά, ὅλα αὐτὰ εἶναι πολὺ γνωστὰ καὶ δείχνουν ἀπλῶς τὸ εἶδος τῆς προσέγγισης ποὺ προτάθηκε ἀπὸ τοὺς δοξογράφους καὶ ἀναπτύχθηκε στὰ σύγχρονα ἐγχειρίδια¹. Πιστεύω ὅτι, ὡς ἓναν βαθμὸ, αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως νόμιμο καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει μὲ τὶς προσπάθειες νά διερευνηθεῖ ἡ φιλοσοφικὴ ἐνασχόληση τῶν διαφόρων Σωκρατικῶν, ἰδιαίτερα τοῦ Πλάτωνα, μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν ὁμοτέχνων τους². Ἐντούτοις, ἂν καὶ ἡ παραπάνω ἐπιλεκτικὴ περιγραφή χρησιμεύει ὡς τὸ ὑπόβαθρο τῆς δικῆς μου ἐπιχειρηματολογίας, ἡ τελευταία δέν ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἱστορικὸ κύκλο τῶν Σωκρατικῶν ἀλλὰ μὲ ὁρισμένους συνομιλητὲς τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη, τοὺς ὁποίους ἐγὼ ὀνομάζω «Σωκρατικοὺς» γιατί δέν βρίσκω καλὴτερη λέξη, χωρὶς καμία προκατάληψη γιὰ τὸ ἂν ὁ Πλάτων θά μπορούσε νά τοὺς ἀποκαλέσει ἔτσι ἢ ἂν

1. Γιὰ μιὰ ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῶν κύριων θεμάτων καὶ τῶν βασικῶν κατευθύνσεων τῆς σκέψης τῶν Σωκρατικῶν, πβ. τὸ πολὺ πρόσφατο BOYS-STONES καὶ ROWE 2013.

2. Πβ., γιὰ παράδειγμα, τὴ συνεισφορὰ τῶν BOYS-STONES 2004, RASHED 2006 καὶ ROWE στὸ ZILIOI 2014 (ὑπὸ δημοσίευση).

τούς αντιμετώπιζε με τέτοιο τρόπο³. Υπάρχουν χαρακτήρες που παρουσιάζονται να αλληλεπιδρούν με τὸν Σωκράτη σὲ διάφορες κοινωνικές περιστάσεις, γεωγραφικούς τόπους καὶ χρονολογικές περιόδους. Καὶ ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς δίνουν τὸ ὄνομά τους στὸν διάλογο στὸν ὁποῖον ἐμφανίζονται – σύμβαση ποὺ ἀκολουθήσαν πολλοὶ συγγραφεῖς τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου. Ἔτσι, τὸ θέμα τοῦ κειμένου μου εἶναι περιορισμένου εὗρους καὶ κινεῖται στὴ σφαῖρα τῆς μυθοπλασίας τοῦ Πλάτωνα: ἐνδιαφέρομαι γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων παρουσιάζει τοὺς προαναφερθέντες χαρακτήρες, ὅχι γιὰ τὰ ἀντίστοιχα ἄτομα αὐτὰ καθ' αὐτά. Θέλω νὰ δείξω ὅτι ὑπάρχει σημαντική ἀσυμφωνία μεταξὺ τῆς εἰκόνας τῶν συντρόφων τοῦ Σωκράτη ποὺ δίνει ὁ Πλάτων καὶ ἐκείνης ποὺ σκιαγράφησαν οἱ δοξογράφοι καὶ ἀνέπτυξαν οἱ σύγχρονοι διανοητές. Ἐνῶ οἱ ἀποκαλούμενοι ἀπὸ τοὺς δοξογράφους Σωκρατικοὶ εἶναι κυρίως σωκρατικοὶ φιλόσοφοι, συγκεκριμένα εἶναι μέλη τοῦ κύκλου τοῦ Σωκράτη ποὺ συνέχισαν νὰ γράφουν φιλοσοφικά ἔργα ἢ καὶ νὰ ἰδρύουν σχολές, αὐτοὶ ποὺ ἐγὼ ἀποκαλῶ «Σωκρατικούς» εἶναι μέλη τοῦ κύκλου τοῦ Σωκράτη ποὺ ἐπηρεάστηκαν ἀπὸ τὸν Σωκράτη ἀλλὰ δὲν κατέληξαν νὰ γίνουν φιλόσοφοι ἢ δάσκαλοι φιλοσοφίας. Ὑποστηρίζω ὅτι ὁ Πλάτων παρουσιάζει συνήθως τὸν Σωκράτη νὰ συζητᾷ γιὰ φιλοσοφικά θέματα μ' αὐτὴ τὴν τελευταία ὁμάδα προσώπων, ὅχι μὲ τὴν πρώτη⁴. Ἐπὶ πλέον, μεταξὺ τῶν χαρισματικότερων «Σωκρατικῶν» ποὺ ἀπεικονίζονται στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, ὑπάρχουν δύο χαρακτήρες, καταφανῶς ἀπόντες ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῶν ἱστορικῶν ἀνακατασκευῶν. Στὸ Μέρος I τοῦ ἄρθρου, ἡ ἐπιχειρηματολογία μου κινεῖται στὸ ἐπίπεδο τοῦ δράματος. Στὸ Μέρος II, ἐστιάζω τὴν προσοχή μου στὶς φιλοσοφικὲς ἀπόψεις καὶ τὰ

3. Ἀντιμετωπίζω τοὺς «Σωκρατικούς» τοῦ Πλάτωνα ὡς μιὰ εὐέλκτη κατηγορία, μὲ ρευστὰ ὅρια. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο «Σωκρατικοί» ἀντὶ κάποιου ἄλλου ὄρου εἶναι ὅτι, διαισθητικά, χρησιμεύει στὸ νὰ γίνῃ μιὰ διάκριση μεταξὺ, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, τῶν πλατωνικῶν συνομηλητῶν ποὺ παρουσιάζονται νὰ ἔχουν μιὰ ὁρισμένη ἐξοικείωση μὲ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν τρόπο σκέψης του (ὅπως π.χ. ὁ Κρίτων, ὁ Νικίας, ἢ ὁ Γλαύκων) καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τῶν πλατωνικῶν χαρακτήρων, ὅπως ὁ Πρωταγόρας, ὁ Γοργίας, ἢ ὁ Θρασύμαχος, ποὺ παρουσιάζονται νὰ μὴν ἔχουν τακτικὴ ἐπαφή μὲ τὸν Σωκράτη ἢ νὰ μὴν τοὺς ἀρέσει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον διαλέγεται. (Κατὰ τὴν ἀποψή μου, ὁ Εὐθύφρων εἶναι ὁριακὴ περίπτωση, ἐνῶ χαρακτήρες ὅπως ὁ Μέλητος στὴν *Ἀπολογία* ἢ ὁ Ἄνυτος στὸν *Μένων* παρουσιάζονται ὡς θανάσιμοι ἐχθροὶ τοῦ Σωκράτη καὶ ὅλων ὧν πρεοβεύει). Ὡστόσο, στὴν πορεία τοῦ ἄρθρου θὰ καταστεῖ σαφέστερο ὅτι τὰ ὅρια τῆς προαναφερθείσας κατηγορίας εἶναι τόσο δύσκολο νὰ χαραχτοῦν, ὥστε ἴσως νὰ ἦταν προτιμότερο νὰ καταργηθοῦν ἐντελῶς. Ἡ τελευταία ἐνότητα τοῦ ἄρθρου προσανατολίζεται ἀκριβῶς πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

4. Ἐπίσης, οἱ «Σωκρατικοί» τοῦ Πλάτωνα δὲν συμπεριφέρονται ὡς μαθητὲς τοῦ Σωκράτη, ἐνῶ οἱ δοξογραφικὲς περιγραφὲς ὑπαινίσσονται ὅτι οἱ σωκρατικοὶ φιλόσοφοι αὐτοπαρουσιάζονταν ὡς τέτοιοι. Πβ. τὴν τελευταία ἐνότητα τοῦ παρόντος ἄρθρου.

σεις που ἐκδηλώνονται στους σωκρατικούς διαλόγους του Πλάτωνα⁵. Στο Μέρος III, ἀμφισβητῶ τὴ διαδεδομένη ὑπόθεση ὅτι, ὅσο λαμπρές καὶ ἂν εἶναι οἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ Κριτία καὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, κανένας ἀπὸ τοὺς δύο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι οἰκεῖος τοῦ Σωκράτη ἢ νὰ δείχνει σοβαρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σωκρατικὴ φιλοσοφία καὶ μέθοδο. Στο Μέρος IV, τὸ ὁποῖο εἶναι πολὺ σύντομο, διατυπώνω μιὰ εἰκασία σχετικὰ μὲ τὸ ποῖο φιλοσοφικὸ κίνητρο εἶχε ὁ Πλάτων ὥστε νὰ παρουσιάσει τοὺς «Σωκρατικούς» μὲ τὸν τρόπο πού τὸ ἔκανε.

I

Πὰ νὰ ξεκινήσω, θὰ ἤθελα νὰ στρέψω τὴν προσοχή σας στὸ ἀκόλουθο σημαντικὸ γεγονός. Ἐνῶ τὰ ὀνόματα τῶν Σωκρατικῶν πρώτης γενεᾶς πού ἄφησαν πίσω τους τὴν κληρονομιά μιᾶς σχολῆς μνημονεύονται μαζὶ μὲ τὰ ὀνόματα ἄλλων φίλων τοῦ Σωκράτη στὸν *Φαῖδωνα* (58 c–59 c), ὁ Πλάτων ποτὲ δὲν παρουσιάζει κάποιον μείζονα φιλόσοφο αὐτοῦ τοῦ καταλόγου ὡς ἐνεργῶς συμμετέχοντα στὴ διαλεκτικὴ ἐπιχειρηματολογία. Ὁ Φαῖδων λέει στὸν Ἐχεκράτη ὅτι συμμετεῖχε συχνὰ σὲ σωκρατικὲς συζητήσεις (πβ. «ὥσπερ εἰώθημεν»: 59 a)· ὡστόσο, στὴν ἀφήγηση πού ἀκολουθεῖ, εἶναι κυρίως ἀκροατὴς καὶ ὄχι ὁμιλητής. Ὁ Εὐκλείδης καὶ ὁ Τερψίων εἶναι, ὁ μὲν πρῶτος, ὁ ὑποτιθέμενος συγγραφέας τοῦ Θεαίτητου, ὁ δὲ δεύτερος, ὁ ἀκροατὴς τῆς ἀνάγνωσης τοῦ Εὐκλείδου· ὡστόσο, κανένας ἀπὸ τοὺς δύο δὲν παρουσιάζεται ὡς συνομιλητὴς στὸ κύριο σῶμα τοῦ διαλόγου. Ὁ Ἀντισθένης καὶ ὁ Ἀρίστιππος δὲν ἀναφέρονται σὲ σχέση μὲ συγκεκριμένες φιλοσοφικὲς ἀπόψεις, ἀκόμα καὶ ἐκεῖ πού θὰ φαινόταν φυσικὸ νὰ τοὺς ἔχει ἀναφέρει ὁ Πλάτων, οὔτε καὶ ἀπεικονίζονται ποτὲ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα σὲ κάποιον διάλογο⁶. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Αἰσχίνη. Ὅσο γιὰ τὸν Ξενοφῶντα, ὁ Πλάτων δὲν τὸν μνημονεύει καθόλου⁷. Ἀντίθετα, ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης συνομιλεῖ μὲ διάφορους ἄλλους χαρακτήρες (κάποιοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους περιλαμβάνονται καὶ στὸν κατάλογο τοῦ Φαῖδωνα). Αὐτοὶ ἀντιστοιχοῦν σὲ πραγματικοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐπιδεικνύουν τὰ συμπεριφορικὰ καὶ διανοητικὰ χαρακτη-

5. Αὐτὸ τὸ τμήμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας μου ἐπανέρχεται στὰ ὅσα σύντομα προανέφερα καὶ ἴσως ἀποδειχθεῖ χρήσιμο γιὰ τοὺς μελετητὲς πού ἐπιχειροῦν νὰ ἀνιχνεύσουν τίς ἀπόψεις φιλοσόφων, ὅπως ὁ Ἀντισθένης, ὁ Ἀρίστιππος, ἢ ὁ Ξενοφῶν στους διαλόγους τοῦ Πλάτωνα.

6. Ἐντούτοις, ὁ RASHED 2006 διατυπώνει τὴν πολὺ πειστικὴ παρατήρηση ὅτι στὸν *Φαῖδωνα* 103 a, στόχος εἶναι ὁ Ἀντισθένης καί, ὅπως ὑπέδειξα ἤδη, παρόμοιες παρατηρήσεις ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὸν Ἀρίστιππο, τὸν Φαῖδωνα, καθὼς καὶ ἄλλους ἐλάσσονες Σωκρατικούς.

7. Ἐν προκειμένῳ, οἱ παραλείψεις τοῦ Πλάτωνα εἶναι συνεπεῖς καὶ συστηματικὲς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖες. Ἀκόμα καὶ ἂν δεχτοῦμε ὅτι συζητᾷ, π.χ., τίς ἀπόψεις τοῦ Ἀντισθένη, τοῦ Ἀρίστιππου, ἢ τοῦ Εὐκλείδου, χωρὶς νὰ τοὺς ἀναφέρει ὀνομαστικά, παραμένει τὸ ζήτημα ὅτι δὲν τοὺς ἀναπαριστᾷ στὸν ρόλο τοῦ φιλοσόφου.

στικά πού επισημάνθηκαν παραπάνω, βάσει τῶν ὁποίων θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν Σωκρατικοί: μὲ λίγα λόγια, δείχνουν οἰκειότητα καὶ στοργή πρὸς τὸν Σωκράτη καὶ φαίνεται νὰ συγγενεύουν φιλοσοφικά μὲ αὐτόν. Ἐπίσης, φαίνεται νὰ αὐτοπροσδιορίζονται κατὰ κάποιον τρόπο ὡς Σωκρατικοί. Διότι δὲν αὐτοπαρουσιάζονται μόνον ὡς οἰκεῖοι τοῦ Σωκράτη ἀλλὰ ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ τὶς σκέψεις καὶ τὶς μεθόδους του καὶ ὑποστηρίζουν ἀπόψεις παρόμοιες μὲ τὶς δικές του⁸. Αὐτοὶ εἶναι οἱ χαρακτηριστὲς πού ἀποτελοῦν τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς μελέτης μου.

Στὸ ἐπίπεδο τοῦ δράματος, μιὰ πρώτη ομάδα προβλημάτων πού ἀναδύεται ὅταν προσπαθοῦμε νὰ προσδιορίσουμε ποιὸς θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ Σωκρατικός, ἀναφέρεται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ συζητούμενοι πλατωνικοὶ χαρακτήρες ἐμφανίζονται ὡς ἐντελῶς διαφορετικὰ πρόσωπα. Εἶναι μεγα-

8. Ὁ κατάλογος τοῦ Φαίδωνα ἀποτελεῖ τὸ κλασικὸ ἀπόσπασμα πού χρησιμοποιοῦν πάντα οἱ δοξογράφοι καὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς φιλοσοφίας γιὰ νὰ προσδιορίσουν τοὺς Σωκρατικούς. Ἀπαντώντας στὸ ἐρώτημα τοῦ Ἐχεκράτη, ποιοὶ ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ Σωκράτη (πβ. «τῶν ἐπιτηδείων»: 58 c) ἦταν παρόντες τὶς τελευταῖες ὥρες τῆς ζωῆς του, ὁ Φαίδων λέει ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἴδιον, «ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς Ἀθηναίους ἦταν ὁ Ἀπολλόδωρος, ὁ Κριτόβουλος καὶ ὁ πατέρας του ὁ Ἑρμογένης, καθὼς καὶ ὁ Ἐπιγένης, ὁ Αἰσχίνης καὶ ὁ Ἀντισθένης» παρόντες ἦταν ἐπίσης ὁ Κτήσιππος ἀπὸ τὴν Παιανία, ὁ Μενέξενος καὶ ὁρισμένοι ἄλλοι Ἀθηναῖοι» (59 b). Ἀπὸ τοὺς ξένους, ὁ Φαίδων μνημονεύει τὸν Σιμμία τὸν Θηβαῖο, τὸν Κέβη καὶ τὸν Φαιδωνίδη, καθὼς καὶ δύο Μεγαρεῖς, τὸν Εὐκλείδη καὶ τὸν Τερψίωνα (59 c). Καὶ ἐπίσης καταγράφει τὴν ἀπουσία τοῦ Πλάτωνα πού, ὅπως νόμιζε, ἦταν ἀρρωστος, καθὼς καὶ τοῦ Ἀρίστιππου καὶ τοῦ Κλεόμβροτου πού οἱ φήμες ἔλεγαν ὅτι ἦταν στὴν Αἴγινα (59 c). Ὁ κατάλογος περιέχει, λοιπόν, μὴ ἐξέχοντες χαρακτήρες τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, ὅπως εἶναι ὁ Ἀπολλόδωρος (ὁ ἀφηγητὴς τοῦ *Συμποσίου*, πβ. ἐπίσης *Ἀπολ.*, 33 e), ὁ Κριτόβουλος (πβ. *Εὐθύδημος*), ὁ Κτήσιππος (πβ. *Εὐθύδημος*, *Λύσις*), ὁ Ἑρμογένης (πβ. *Κρατύλος*), ὁ Τερψίων (πβ. *Θεαίτητος*) καὶ ὁ ἴδιος ὁ Φαίδων· περιέχει ἐπίσης οὐσιαστικότερους συνομιλητές, ὅπως ὁ Κρίτων (πβ. *Κρίτων*), ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Κέβης (πβ. *Φαίδων*)· περιέχει τὸν Κλεόμβροτο καὶ τὸν Φαιδωνίδη πού μνημονεύονται μόνον μία φορὰ στὸ πλατωνικὸ ἔργο, τὸν Ἐπιγένη πού καταγράφεται δύο φορές (ἐπίσης στὴν *Ἀπολ.*, 33 e), τὸν Μενέξενο καθὼς καὶ «ὁρισμένους ἄλλους Ἀθηναίους» πού δὲν κατονομάζονται. Ἐκτὸς αὐτῶν, ὁ Φαίδων ἀναφέρεται στοὺς ἐξέχοντες φιλοσόφους τοῦ σωκρατικοῦ κινήματος οἱ ὅποιοι, ὅπως ἀποδεικνύεται, ἔχουν ὅλοι γράψει διαλόγους, ἐνῶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς (συμπεριλαμβανομένου τοῦ Φαίδωνα) ὑποτίθεται ὅτι εἶναι οἱ ἰδρυτὲς τῶν λεγόμενων σωκρατικῶν σχολῶν: στὸν Αἰσχίνη καθὼς καὶ τὸν Ἀντισθένη (Κυνικοί), στὸν Ἀρίστιππο (Κυρηναῖκοί), στὸν Εὐκλείδη (Μεγαρεῖς), στὸν Φαίδωνα (Ἡλεῖοι καὶ ἀργότερα Ἑρετριεῖς) καὶ φυσικὰ στὸν Πλάτωνα. Μποροῦμε νὰ βγάλουμε κάποιον συμπέρασμα γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς συζήτησής μας; Πρῶτον, ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ κατάλογος δὲν φέρεται νὰ εἶναι πλήρης. Ὁ Ἐχεκράτης ρωτᾷ ποιοὶ ἀπὸ τοὺς φίλους τοῦ Σωκράτη ἦταν μαζί του στὴ φυλακή (58 c), ὅχι ἂν ἦταν ὅλοι ἐκεῖ. Καὶ ὁ ἀφηγητὴς διευκρινίζει ὅτι ἦταν παρόντες καὶ ὁρισμένοι ἄνθρωποι τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν ἀναφέρει. Δεύτερον, ὁ κατάλογος τοῦ Φαίδωνα κατονομάζει ἄνθρώπους πού συναναστρέφονταν τὸν Σωκράτη τὴν ἐποχὴ τῆς δίκης καὶ τῆς ἐκτέλεσής του. Δεδομένου τοῦ σκηنيκοῦ ὅπου διαδραματίζεται ἡ ἀφήγησις, θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ ἀναφερθεῖ σὲ συντρόφους τοῦ Σωκράτη ἀπὸ τὸ παρελθόν, οἱ ὅποιοι, στὸ μεταξύ, εἶχαν κόψει σχέσεις μαζί του ἢ καὶ εἶχαν πεθάνει. Τρίτον, θεωρῶ ὅτι μιὰ περίοπτη θέση νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς αὐτοὺς τοὺς τελευταίους εἶναι οἱ πλα-

λύτερης ἢ μικρότερης ἡλικίας, εὐγενεῖς ἢ λαϊκοί, ἐξαιρετικά ἐκλεπτυσμένοι, ἢ σχεδὸν ἄξεστοι, μὲ διαφορετικά ἐπαγγέλματα καὶ ἐπιλογές τρόπου ζωῆς, διαφορετικὲς ἀξίες, ἐπιδιώξεις καὶ ἰδιοσυγκρασίες, μὲ διαφορετικοὺς χαρακτήρες, κι ἐπίσης δείχνουν μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ ἐξοικείωσης μὲ τὸν Σωκράτη καὶ τοὺς τρόπους του. Πῶς νὰ ἀποφασίσουμε ποιοὶ εἶναι Σωκρατικοὶ καὶ ποιοὶ ὄχι; Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἃς πάρουμε τὸν χαρακτήρα τοῦ Κρίτωνα, ποὺ περιλαμβάνεται στὸν κατάλογο τοῦ Φαίδωνα καὶ ὁ ὁποῖος, στὸν *Κρίτωνα*, παρουσιάζεται στὴν προσπάθειά του νὰ πείσει τὸν Σωκράτη νὰ δραπετεύσει. Μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση ἑνὸς ἀνδρα μεγαλύτερης ἡλικίας (49 b), μὲ πλοῦτο καὶ κοινωνικὴ θέση, μὲ στάση προσγειωμένη καὶ πρακτικὴ, ἀνδρα εὐαίσθητου καὶ ἀξιοπρεποῦς, βαθειὰ ἀφοσιωμένου στὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ ἐκφράσει αὐτὴ τὴν ἀφοσίωση μὲ ἔργα (45 a). Μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐπισκέπτεται τὸν Σωκράτη στὴ φυλακὴ σχεδὸν κάθε μέρα (43 a) καὶ τὰ ὅσα λέγονται στὴ συνομιλία του μὲ τὸν Σωκράτη (47 c–48 b) ὑποδηλώνουν ἔντονα ὅτι οἱ δύο συζητοῦσαν μεταξύ τους φιλοσοφικὰ ἐπὶ χρόνια (πβ. ἐπίσης 49 a, e). Αὐτὴ ἡ ἐντύπωση ἐνισχύεται περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀνεπιφύλακτη ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸν Κρίτωνα τῆς ἀρχῆς τῆς δικαιοσύνης (49 e). Καί, παρ' ὅλο ποὺ τὰ φιλοσοφικά του διαπιστευτήρια εἶναι ἀμφιλεγόμενα, ἡ ταυτότητά του ὡς Σωκρατικοῦ ποτὲ δὲν ἔχει ἀμφισβητηθεῖ. Ὁ Πλάτων καὶ οἱ δοξογράφοι φαίνεται νὰ συμφωνοῦν ὡς πρὸς αὐτό.

Τί συμβαίνει ὅμως μὲ τὸν Κέφαλο; Ὁ Πλάτων τὸν παρουσιάζει ὡς ἕναν πολὺ ἡλικιωμένο ἄνδρα, ποὺ ὄχι μόνον ὑποδέχεται τὸν Σωκράτη στὸ σπίτι του –τὸ σκηνικὸ τῆς *Πολιτείας*– ἀλλὰ καὶ λυπᾶται γιατί ὁ Σωκράτης σπάνια τὸν ἐπισκέπτεται καὶ ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ νὰ πηγαίνει στὸν Σωκράτη συχνότερα. Προτρέπει τὸν Σωκράτη νὰ «γίνει σύντροφος αὐτῶν τῶν νεαρῶν (συμπεριλαμβανομένου τοῦ γιοῦ του) καὶ νὰ συχνάζει [στό] σπίτι, θεωρώντας [τους] φίλους καὶ οἰκείους του» (328 d). Ἐπὶ πλέον, πρὸς τὸ τέλος τῆς *Πολιτείας* I, ὁ Σωκράτης φαίνεται νὰ ἐκπληρώνει τὴ διακαὴ ἐπιθυμία τοῦ Κέφαλου: ἐπικρατεῖ τοῦ Πολέμαρχου (335 e) καὶ ἀναγκάζει τὸν Θρασύμαχο, ποὺ ἀγωνίζεται νὰ προσελκύσει τὴν προσοχὴ τοῦ Πολέμαρχου, νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ὑπεράσπιση τῆς θέσης του (πβ. 357 a). Οὔτε οἱ δοξογράφοι οὔτε κανεῖς ἄλλος ἔχουν συμπεριλάβει τὸν Κέφαλο ἢ τὸν Πολέμαρχο στοὺς Σωκρατικούς. Κατὰ τὴν ἀποψή μου, ὅμως, ἡ μυθοπλασία τοῦ Πλάτωνα τοὺς παρουσιάζει ὡς τέτοιους. Ἄς δοῦμε ἐπίσης τὸν Ἀδείμαντο. Ἱστορικά ἀποκλείεται ἀπὸ τοὺς καταλόγους τῶν Σωκρατικῶν, ἐνῶ ὁ Γλαύκων περιλαμβάνεται σ' αὐτοὺς (Δ. Λ., 2, 124). Ἐντούτοις, στὴν *Πολιτεία* II δὲν γίνεται τέτοιου

τωνικοί διάλογοι ποὺ διαδραματίζονται νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα ἀφηγεῖται ὁ Φαίδων, δηλ. νωρίτερα ἀπὸ τὸ 399 π.Χ. Θέλω νὰ ἐπικεντρώσω τὴν προσοχή μου κυρίως σὲ τέτοια πρόσωπα, καθὼς καὶ σὲ ὀρισμένες ἐλάσσονες προσωπικότητες τοῦ καταλόγου τοῦ Φαίδωνα ποὺ ἀναπαρίστανται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν λέω σχεδὸν τίποτε γιὰ τοὺς φιλοσόφους ποὺ συνήθως ἀποκαλοῦνται «ἐλάσσονες Σωκρατικοί» καὶ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι οἱ ἰδρυτὲς τῶν λεγόμενων Σωκρατικῶν σχολῶν.

εἶδους διαχωρισμός μεταξύ τῶν δύο ἀδελφῶν. Στὴν πραγματικότητα, ἡ φιλοσοφικὴ συνεισφορὰ τοῦ Ἀδείμαντου εἶναι μείζονος σημασίας, καθὼς ἀναπτύσσει περαιτέρω τὴν πρόκληση τοῦ Γλαύκωνα καὶ διευρύνει τὸ θέμα τῆς ἐρώτησης ποὺ ἀναλαμβάνει νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Σωκράτης. Οἱ ἀντίστοιχοι ρόλοι τους στὴν ἐπιχειρηματολογία φαίνεται νὰ ὑποδηλώνουν πῶς, ἐὰν ὁ ἓνας εἶναι Σωκρατικός, εἶναι καὶ ὁ ἄλλος. Ἐξίσου προβληματικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Λάχη καὶ τοῦ Νικία οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ δοξογραφικοὺς καταλόγους, στὸν διάλογο *Λάχης* τοῦ Πλάτωνα παίζουν σημαντικό διαλεκτικὸ ρόλο. Καὶ οἱ δύο ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἐξοικειωμένοι, σὲ διαφορετικὸ βαθμό, μὲ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ μέθοδο τοῦ Σωκράτη⁹, κι ἐπίσης καὶ οἱ δύο δείχνουν σεβασμὸ καὶ στοργὴ πρὸς αὐτόν (ἀκόμη, ὅπως θὰ δοῦμε ἀργότερα, ὁ Νικίας πιστεύει ἐπίσης ὅτι γνωρίζει πολὺ καλὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Σωκράτη περὶ ἀρετῆς). Πὰ παράδειγμα, ὁ Λάχης λέει ὅτι ὁ Σωκράτης «ἀφιερώνει πάντα τὸν χρόνον τοῦ στοὺς νέους ἀνθρώπους ὅποτε γίνεται κάποια ἐμπεριστατωμένη ἔρευνα ἢ ἀναζήτησις» (180 c), ἐνῶ ὁ Νικίας προσθέτει ὅτι καὶ ἐκεῖνος μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὶς γνώσεις τοῦ Σωκράτη γιὰ θέματα ἐκπαίδευσης, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος βρῆκε πρόσφατα ἕναν κατάλληλο δάσκαλο γιὰ τὸν γιό του (180 c-d).

Στὴ συνέχεια, ὡς ἐξετάσουμε κάποια ἀνώνυμα πρόσωπα ποὺ ἐμφανίζονται σὲ ὁρισμένους πλατωνικοὺς διαλόγους. Ὁ φίλος (ἐταῖρος) στὸν ὁποῖον ἀφηγεῖται ὁ Σωκράτης τὴ συνομιλία του μὲ τὸν Πρωταγόρα ἐκφράζει ταυτόχρονα οἰκειότητα μὲ τὸν Σωκράτη καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ εἶδος τῆς συζήτησης ποὺ εἶχε ὁ Σωκράτης μὲ τὸν Πρωταγόρα. Τὰ δύο πρόσωπα ἀνταλλάσσουν ἀστεῖοιμους γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Σωκράτη πρὸς τὸν Ἀλκιβιάδη (309 a-c) καὶ στὴ συνέχεια, ὅταν ὁ φίλος ἀκούει ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἦταν στὴν πόλη καὶ ὁ Σωκράτης μόλις τὸν εἶχε ἀφήσει, παροτρύνει τὸν Σωκράτη νὰ τοῦ ἀποκαλύψῃ τί εἰπώθηκε στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς συνάντησης (309 d-310 a). Ὑπάρχει, σαφῶς, πνευματικὴ ἀμοιβαιότητα σ' αὐτὴ τὴ σχέση: ὁ Σωκράτης λέει ὅτι θὰ ἦταν πολὺ ὑποχρεωμένος στὸν σύντροφό του ἂν ἄκουγε καὶ ὁ δεύτερος ἀπαντᾷ ὅτι θὰ ἦταν ἐξίσου εὐγνώμων ἂν ὁ Σωκράτης μιλοῦσε (310 a). Ἀκόμα μεγαλύτερη εἶναι ἡ συναισθηματικὴ καὶ πνευματικὴ οἰκειότητα μεταξύ τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ «εὐγενοῦς φίλου» (πβ. «γεννάδας»: *Χαρμ.*, 155 d, «ἐταῖρος»: 154 b), στὸν ὁποῖον ὁ Σωκράτης ἀναφέρει τὴν πρώτη του συνάντηση μὲ τὸν Χαρμίδη καὶ τὴ διαλεκτικὴ του ἀντιπαράθεση πρῶτα μὲ τὸν Χαρμίδη καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὸν Κριτία, ἐξάδελφο καὶ κηδεμόνα τοῦ νέου. Ἀκόμα καὶ ἂν ἀποδεχτοῦμε τὴν ἄνετη στάση ποὺ τηροῦσε ἡ ἀνώτατη τάξη τῶν Ἀθηναίων ἀπέναντι στὸ σεξουαλικὸ πάθος, ἡ ἐξομολόγησις τοῦ Σωκράτη γιὰ τὸ τί τοῦ συνέβη ὅταν εἶδε τί κρυβόταν μέσα στὸν μισα-

9. Τὸ ἀντίθετο ἰσχύει γιὰ τὸν Λυσίμαχο καὶ τὸν Μελησία (τὸ ζεῦγος τῶν μεγαλύτερης ἡλικίας ἀνδρῶν στὸν διάλογο *Λάχης*), οἱ ὁποῖοι δὲν γνωρίζουν πολλὰ γιὰ τὸν Σωκράτη μέχρι νὰ διεξαχθεῖ ἡ συζήτηση ποὺ ἀναπαρίσταται στὸν διάλογο (180 c).

νοιγμένο μανδύα του νέου έχει πολύ προσωπικό περιεχόμενο (πβ. 155 b-e). Επίσης, η ανταλλαγή επιχειρημάτων με τον Κριτία είναι τόσο περίπλοκη και δύσκολη που ο ευγενής ακροατής θα ήταν αδύνατον να την παρακολουθήσει αν δεν ήταν βαθιά εξοικειωμένος με τον τρόπο σκέψης του Σωκράτη.

Στρεφόμενοι στην ηλικιακή ομάδα των νέων τους οποίους συναναστρέφεται ο Σωκράτης για παιδαγωγικούς σκοπούς, διαπιστώνουμε ότι ο Πλάτων παρουσιάζει πολλούς από αυτούς ως Σωκρατικούς με την έννοια που προτάθηκε παραπάνω, αν και οι μεταγενέστεροι συγγραφείς άλλοτε τους συμπεριλαμβάνουν στους καταλόγους τους και άλλοτε όχι. Από τους νεαρούς πρωταγωνιστές του διαλόγου *Λύσις*, ο Κτήσιππος (πβ. επίσης *Φαίδ.*, 59 b) και ο Μενέξενος (επίσης *μν. έργ.*) εμφανίζονται συχνά στους δοξογραφικούς καταλόγους, ενώ ο Ιπποθάλης και ο Λύσις όχι. Στον διάλογο *Λύσις*, όμως, καθώς ο Σωκράτης πηγαίνει από την Ακαδημία στο Λύκειο, ο Ιπποθάλης είναι αυτός που τον καλεί πρώτος στην παλαιστρά· εκεί, μαζί με τον φίλο του, περνούν τον χρόνο τους «κυρίως διαλεγόμενοι» υπό την καθοδήγηση του Μίκκου που, όπως αποκαλύπτει ο νεαρός, είναι «φίλος (έταῖρος) και θαυμαστής (ἐπαινέτης)» του Σωκράτη (204 a). Ο Σωκράτης συνδέεται αρκετά στενά με τον Ιπποθάλη ώστε να τον ρωτήσει απερίφραστα ποιός του άρέσει (204 b). Και ο Κτήσιππος νιώθει αρκετή οικειότητα και με τους δύο ώστε να πειράξει τον φίλο του και να του αποκαλύψει τον έρωτά του για τον Λύση χωρίς ένδοιασμό. Όπως και οι μεγαλύτερης ηλικίας άνδρες, έτσι και αυτοί αποζητούν τη συντροφιά του Σωκράτη για να ακούσουν τη γνώμη και τη συμβουλή του σχετικά με τους λόγους και τις πράξεις τους – σ' αυτή την περίπτωση, όπως δηλώνει ο Ιπποθάλης, για το «τί είδους λόγοι και τί είδους πράξη θα έκαναν κάποιον να κερδίσει τη συμπάθεια του ευνοουμένου του» (206 b-c). Επίσης, όπως οι μεγαλύτερης ηλικίας χαρακτήρες, έτσι και εκείνοι αλλά και ο Μενέξενος, ο ιδιαίτερος φίλος του Λύση, επιζητούν να εμπλακούν σε διάλογο με τον Σωκράτη. Ο τελευταίος πρώτα μιλάει με τον Λύση για τον ρόλο της γνώσης και τη χρησιμότητά της στις έρωτικές σχέσεις και στη συνέχεια κυρίως με τον Μενέξενο για τη φύση της φιλίας. Ο Μενέξενος είναι «έριστικός» (211 b), ενώ ο Κτήσιππος απαιτεί να συμμετάσχει στον διάλογο (211 c) και ο Ιπποθάλης ακούει. Δεν μπορούμε να μαντέψουμε τη διαλεκτική ικανότητα των δύο τελευταίων χαρακτήρων, αλλά γινόμαστε μάρτυρες της βαθμιαίας εξέλιξης του Λύση ως συνομιλητή. Με μια πρώτη ματιά τουλάχιστον, και οι τέσσερις χαρακτήρες πληρούν τα κοινωνικά και ψυχολογικά κριτήρια που προτάθηκαν παραπάνω, σύμφωνα με τα όποια θα μπορούσε κάποιος να πει ότι ο Πλάτων τους αναπαριστά ως Σωκρατικούς¹⁰. Το ίδιο ισχύει για τους νεαρούς πρωταγωνι-

10. Ο Ιπποθάλης, όμως, είναι αμφιλεγόμενος χαρακτήρας: πβ. την ανάλυση των PENNER και ROWE 2005. Αμφιλεγόμενος, επίσης, ίσως είναι ο Ισχυρισιμός του νέου ότι ο Μίκκος είναι φίλος και θαυμαστής του Σωκράτη.

στές τοῦ *Εὐθύδημου*, τὸν *Ἴπποκράτη* στὸν *Πρωταγόρα*, καὶ τὸν *Φαῖδρο* στὸν ὁμώνυμο διάλογο. Ἡ ὑποχρέωση τῆς ἀπόδειξης βαρύνει ἐκείνους ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ ἀρνηθοῦν ὅτι αὐτὰ τὰ πρόσωπα ἀναπαρίστανται ὡς Σωκρατικοὶ μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου¹¹. Πὰ νὰ συνοψίσω τὴ θέση μου, οἱ ἱστορικοὶ ἀντιμετωπίζουν τὰ παραπάνω πρόσωπα διαφορετικὰ ἀπὸ, γιὰ παράδειγμα, τὸν *Κρίτωνα* ἢ τὸν *Γλαύκωνα*, ὑπονοώντας ὅτι οἱ πρῶτοι δὲν εἶναι Σωκρατικοί, ἐνῶ οἱ δεύτεροι εἶναι. Ἀντίθετα, ὁ *Πλάτων* δὲν τὸ κάνει αὐτό. Τοὺς παρουσιάζει ὅλους μὲ παρόμοιο τρόπο, ὡς λιγότερο ἢ περισσότερο φιλοσοφικά προικισμένους χαρακτήρες, οἱ ὅποιοι συζητοῦν μὲ τὸν *Σωκράτη* γιὰ ὅλων τῶν εἰδῶν τὰ ἠθικὰ θέματα, χωρὶς νὰ εἶναι (καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχει πιθανότητα νὰ γίνουν) ἐπαγγελματίες φιλόσοφοι μὲ κάποια εὐλογη σημασία τοῦ ὅρου¹².

II

Ἄς κοιτάξουμε τώρα πιὸ συγκεκριμένα ποιά εἶδη ἀπόψεων ἐξετάζει ὁ *Σωκράτης* μαζί μὲ τοὺς παραπάνω χαρακτήρες. Εἶναι σημαντικό νὰ ἐπισημάνουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὸν *Κρίτωνα*, ὁ *Πλάτων* δὲν παρουσιάζει κανένα μέλος τοῦ καταλόγου τοῦ *Φαίδρου* νὰ διερευνᾷ μαζί μὲ τὸν *Σωκράτη* κεντρικὰ «σωκρατικά» θέματα, ὅπως αὐτὰ ποὺ προανα-

11. Δηλαδή, οἱ μελετητές ποὺ ὑποστηρίζουν αὐτὴ τὴ θέση θὰ ἔπρεπε νὰ δείξουν, π.χ., γιατί ἀρνοῦνται ὅτι ὁ *Πλάτων* δίνει στοιχεῖα γιὰ τὴ σωκρατικὴ ταυτότητα τῶν προαναφερθέντων προσώπων, ἐνῶ δέχονται ὅτι ἀποτελεῖ ἀξιόπιστη πηγὴ γιὰ τὸν «Σωκρατισμό», π.χ., τοῦ *Κτήσιππου* καὶ τοῦ *Μενέξενου* (τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται καὶ στοὺς δοξογραφικοὺς καταλόγους τῶν *Σωκρατικῶν*).

12. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ διαφορὰ δὲν ἐμφανίζεται σὲ σχετικὲς ἱστορίες τῆς φιλοσοφίας. Καὶ μπορούμε, πράγματι, νὰ ἀναρωτηθοῦμε γιατί συμβαίνει αὐτό. Ὁ λόγος εἶναι, νομίζω, ὅτι χρησιμοποιοῦνται κριτήρια ἐξωτερικὰ πρὸς τὶς λογοτεχνικὲς συνθέσεις τοῦ *Πλάτωνα* προκειμένου νὰ ἀξιολογηθοῦν αὐτοὶ καθ' αὐτοὶ οἱ διάλογοι ὡς τεκμήριο γιὰ τὸ ποιοὶ εἶναι Σωκρατικοί. Ἐντούτοις, δὲν θὰ πρέπει νὰ συναγάγουμε, γιὰ παράδειγμα, ὅτι οἱ πλατωνικοὶ *Λάχης* καὶ *Νικίας* δὲν παρουσιάζονται ὡς Σωκρατικοί (μὲ τὴν ἔννοια μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦ τὸν ὅρο ἐδῶ), ἐπειδὴ δὲν ἦταν κατὰ κύριο λόγο φιλόσοφοι. Διότι οὔτε ὁ *Γλαῦκων* καταγράφεται ὡς φιλόσοφος, οὔτε ὁ *Κρίτων*, καὶ ὅμως χρησιμοποιοῦμε τὸν *Πλάτωνα* ὡς τεκμήριο τῆς σωκρατικῆς τους ταυτότητας. Οὔτε θὰ πρέπει νὰ ἐπικαλούμαστε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πρῶτος δὲν ἔγραψε διαλόγους ἐνῶ ὁ δεύτερος τὸ ἔκανε (ὅπως τὸ ἔκαναν καὶ οἱ Ἀντισθένης, Ἀρίστιππος, Αἰσχίνης κλπ.). Διότι, ἀκόμα καὶ ἂν αὐτὸ ἀποτελεῖ κριτήριο γιὰ νὰ ἐκφέρουμε τὴν ἱστορικὴ κρίση ὅτι κάποιος εἶναι Σωκρατικὸς ἐνῶ κάποιος ἄλλος δὲν εἶναι, δὲν προκύπτει ὅτι αὐτοῦ τοῦ αἵδους τὸ κριτήριο ἰσχύει γιὰ τὶς ἀναπαραστάσεις τοῦ *Πλάτωνα*. Συνεπῶς, μᾶς μένει ἡ ἐπιλογὴ εἴτε νὰ θεωρήσουμε Σωκρατικοὺς ὅλους τοὺς παραπάνω πλατωνικοὺς χαρακτήρες μὲ τὴν εὐρεία καὶ συμβατικὴ ἔννοια ποὺ ὑποδείχτηκε προηγουμένως (ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἐμφανίζονται ἢ ὄχι σὲ δοξογραφικὰς πηγές) εἴτε, ἐναλλακτικὰ, νὰ ἐξηγήσουμε γιατί ὁρισμένοι ἀπὸ αὐτοὺς δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν Σωκρατικοί.

φέρθηκαν¹³. Καί πάλι, αὐτὸ τὸ γεγονὸς θὰ πρέπει νὰ μᾶς παρακινήσει νὰ ἀναθεωρήσουμε τὴ συνήθη ὑπόθεση ὅτι ὁ Πλάτων δίνει στοιχεῖα γιὰ τὶς ἀπόψεις τῶν φιλοσόφων πού ἱδρυσαν τὶς σωκρατικὲς σχολές μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σωκράτη¹⁴. Διότι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης διερευνᾷ κεντρικὰ θέματα, γιὰ παράδειγμα τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώση, ὅχι μὲ τοὺς φιλοσόφους τοῦ καταλόγου τοῦ Φαίδρου, ἀλλὰ μὲ ἄλλα πρόσωπα.

Ἔτσι, ὅσον ἀφορᾷ στὴ φιλοσοφικὴ μέθοδο, συνομιλητὲς φιλικὰ διακείμενοι πρὸς τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη φαίνεται νὰ ἀσπάζονται τὸ σωκρατικὸ πρότυπο διαλόγου: διαλεκτικὲς συζητήσεις μέσῳ ἐρωταποκρίσεων οἱ ὁποῖες διέπονται ἀπὸ ὁρισμένους κανόνες καὶ οἱ ὁποῖες ἀπαιτοῦν ἀπὸ τοὺς διαλεγόμενους νὰ μιλοῦν μὲ σαφήνεια καὶ συνέπεια, νὰ ἔχουν ὡς σκοπὸ τὴν ὑπεράσπιση ἢ τὴν ἀπόρριψη μιᾶς δεδομένης δῆλωσης καὶ νὰ ἀναγνωρίζουν τὶς ἠθικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς πρακτικῆς. Ὁ Κρίτων συμφωνεῖ νὰ ἐπανεξετάσει τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ὁ φίλος του θὰ ἔπρεπε νὰ δραπετεύσει ἀπὸ τὴ φυλακὴ (πβ. 46 b–47 a), ἂν καὶ γνωρίζει ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦ ἐπιχειρήματος μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀπὸ αὐτὸ πού ἐλπίζει. Καὶ πράγματι, οἱ εἰλικρινεῖς μονολεκτικὲς ἀπαντήσεις του ὁδηγοῦν σὲ προκείμενες ἀσύμβατες πρὸς τὴν ἀρχικὴ του θέση. Ὁ Λάχης, ἓνας Ἀθηναῖος ἀριστοκράτης μὲ ἀνεπίληπτη στρατιωτικὴ σταδιοδρομία, παρακολουθεῖ μὲ ἀνεση τὸν Σωκράτη καθὼς αὐτὸς μετατοπίζει τὴ συζήτηση περὶ τῆς ἀξίας μιᾶς ὁρισμένης πολεμικῆς τεχνικῆς σὲ ἐννοιολογικὴ ἐξέταση τῆς ἀντίστοιχης ἀρετῆς (189 d–190 d). Δίνει τὸ σωστὸ εἶδος ἀπάντησης στὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἡ ἀνδρεία (πβ. 190 d), ἀπαντᾷ χωρὶς δισταγμὸ (ἂν καὶ μερικὲς φορὲς μὲ κάποια δυσκολία) στὰ ἐρωτήματα πού ὁδηγοῦν στὶς προκείμενες τοῦ ἐλεγκτικοῦ ἐπιχειρήματος, ἀναγνωρίζει ἀνοιχτὰ καὶ χωρὶς ἔπαρση ὅτι οἱ ὁρισμοὶ του ἔχουν ἀντικρουστεῖ καί, στὸ τέλος, σχολιάζει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του: «Ἀπὸ

13. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, κάποια μέλη τοῦ καταλόγου τοῦ Φαίδωνα διερευνοῦν περιστασιακὰ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη ὁρισμένα θέματα τὰ ὁποῖα φαίνονται, ὡστόσο, πιὸ περιφερειακὰ ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἀναφέρθηκαν στὴν εἰσαγωγὴ τῆς παρούσας μελέτης. Γιὰ παράδειγμα, ὁ Κτήσιππος καὶ ὁ Μενέξενος συζητοῦν μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ καθένας μὲ τὴ σειρά του, στὸν διάλογο *Λύσις*. Ὁ πρῶτος συμμετέχει, ἐπίσης, στὸν *Εὐθύδημο*, ἐνῷ ὁ δεύτερος ἐμφανίζεται καὶ στὸ ἔργο πού φέρει τὸ ὄνομά του. Ἐντούτοις, ὁ διαλεκτικὸς ρόλος τους δὲν εἶναι πολὺ σημαντικὸς καί, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς φιλίας, δὲν εἶναι σαφὲς σὲ ποιὸν βαθμὸ οἱ ἀπόψεις πού ἐξετάζονται στὸν διάλογο *Λύσις* παρουσιάζονται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς ἀντιπροσωπευτικὲς τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Σωκράτη καὶ τῶν πολὺ στενῶν συντρόφων του. Ἐπίσης, θὰ πρέπει νὰ καταγράψουμε τὸν πρωταγωνιστὴ τοῦ *Κρατύλου*, τὸν Ἑρμογένη, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν ὀρθότητα τῶν ὀνομάτων. Ὁ Εὐκλείδης εἶναι ὁ ἀφηγητὴς τοῦ *Θεαιτήτου* (ὅπου καὶ ὁ Τερψίων κάνει μιὰ σύντομη ἐμφάνιση) καὶ ὁ Ἀπολλόδορος εἶναι ὁ ἀφηγητὴς τοῦ *Συμποσίου* (ὅπως τοῦ τὸ περιγράφει ὁ Ἀριστοδόδημος) ἀλλὰ, ὅπως ἤδη λέχθηκε, κανεὶς τους δὲν ἀπεικονίζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα νὰ συμμετέχει στὸν ἴδιο τὸν διάλογο.

14. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση ἀναφέρεται στὸν Αἰσχίνη καθὼς καὶ στὸν Ξενοφῶντα, οἱ ὁποῖοι ὁμῶς δὲν ὑπῆρξαν ἰδρυτὲς δικῶν τους σχολῶν.

τῇ μεριᾷ μου, Σωκράτη, εἶμαι ἔτοιμος νὰ συνεχίσω χωρὶς δισταγμό, ἂν καὶ δὲν εἶμαι συνηθισμένος σὲ τέτοιες συζητήσεις. Ἀλλά, σὲ σχέση μετὰ τὰ ὅσα ἔχουν λεχθεῖ, μὲ ἔχει κυριεύσει μιὰ κάποια ἐπιθυμία γιὰ τὴ νίκη καὶ συγκύζομαι εἰλικρινὰ πού δὲν μπορῶ νὰ ἐκφράσω τὰ ὅσα σκέφτομαι μ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν τρόπο. Διότι, ἐνῶ πιστεύω πὼς ἀντιλαμβάνομαι τί εἶναι ἡ ἀνδρεία, χωρὶς νὰ ξέρω πὼς, αὐτὴ ἡ ἀντίληψη μόλις τώρα μοῦ διέφυγε, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν μπορῶ νὰ τὴν ἐκφράσω μὲ λόγια καὶ νὰ ἀποφανθῶ τί εἶναι ἡ ἀνδρεία» (194 a-b). Στὴ συνέχεια ὁ Λάχης εἶναι ἀρκετὰ εἰλικρινής ὥστε νὰ παραδεχτεῖ τὸ κύριο μειονέκτημά του: ἔχει τὸ θάρρος νὰ συνεχίσει τὴν ἔρευνα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἐξοικειωμένος μὲ τὴ σωκρατικὴ μέθοδο καὶ δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὶς ἴδιες του τὶς σκέψεις. Μπορεῖ, λοιπόν, νὰ ὀνομαστεῖ Σωκρατικός μὲ τὴν ἔννοια πού προσδιορίστηκε παραπάνω· σημειώστε, ὅστόσο, ὅτι δὲν παρουσιάζεται οὔτε ὡς ἔμπειρος συζητητὴς οὔτε ὡς ἀντιλαμβανόμενος τὶς φιλοσοφικὲς προτιμήσεις τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Νικία. Αὐτὸς ὁ δεύτερος πρωταγωνιστὴς τοῦ διαλόγου Λάχης (καὶ λογοτεχνικὰ συνονόματος μὲ τὸν Ἀθηναῖο ἀριστοκράτη πού ἡγήθηκε τῆς ἀνεπιτυχοῦς ἐκστρατείας στὴ Σικελία) λέει ὅτι ἔχει ἀκούσει συχνὰ τὸν Σωκράτη (πβ. «πολλάκις ἀκήκοά σου λέγοντος»: 194 d) καὶ ἀποδίδει ὑπόρρητα στὸν Σωκράτη τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἀνδρεία εἶναι ἓνα εἶδος γνώσης (194 c-e).

Τώρα, σχετικὰ μὲ τὴν ἠθική, ὁ Πλάτων ἐπιλέγει τὸν Νικία ὡς συνομιλητὴ, στὸ περιώνυμο ἀπόσπασμα ὅπου ἐπισημαίνει τὴ σύνδεση ἀνάμεσα στὸν σωκρατικὸ ἔλεγχο καὶ τὴν ἐξέταση τοῦ ἑαυτοῦ. «Λυοίμαχε, μοῦ δίνεις τὴν ἐντύπωση ὅτι γνωρίζεις τὸν Σωκράτη μόνον ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ δὲν τὸν συναναστράφηκες παρὰ μόνον ὅταν ἦταν παιδί (187 e) ... Μὲ ἐντυπωσιάζει τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχεις ἐπίγνωση πὼς ὅποιος πλησιάζει πολὺ («ἐγγύτατα») τὸν Σωκράτη καὶ συνδιαλέγεται μ' αὐτὸν («διαλεγόμενος»), ἀκόμα καὶ ἂν ὁ διάλογος ἔχει ξεκινήσει γιὰ διαφορετικὸ θέμα, ἀναγκάζεται ἀπὸ αὐτὸν (δηλ. τὸν Σωκράτη) νὰ περιάγεται στὴ διάρκεια τῆς συζήτησης μέχρι νὰ φτάσει στὸ σημεῖο νὰ μιλήσει γιὰ τὸν ἑαυτό του, τόσο γιὰ τὸ πὼς τώρα περνάει τὶς μέρες του ὅσο καὶ γιὰ τὸ τί ζωὴ ἔζησε στὸ παρελθόν» (187 e-188 a). Ὁ Νικίας ἀποκαλύπτει ὅτι, ὡς πραγματικὸς «Σωκρατικός», ἔχει συνηθίσει αὐτὴ τὴν ἀντιμετώπιση, ἀπολαμβάνει τὴ σωκρατικὴ μέθοδο ἔλεγχου καὶ πιστεύει στὰ ἠθικὰ ὀφέλη πού προκύπτουν ἀπὸ αὐτὴν (188 a-c). Στὸ ἴδιο πνεῦμα, ὁ Λάχης λέει ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ἀντεξεταστεῖ ἀπὸ τὸν Σωκράτη, καθὼς θεωρεῖ ὅτι τὰ λόγια του βρίσκονται σὲ ἀρμονία μὲ τὰ ἔργα του (188 a-189 b).

Παρόμοιες παραδοχὲς ὑπόκεινται τῆς ἀφήγησης τῆς σκηνῆς τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸν Φαίδωνα (π.χ. 88 e-91 c, 115 a-118 a), ἂν καὶ δὲν διαδραματίζονται σὲ ζωντανὸ διάλογο μὲ τὸν Φαίδωνα ὡς κύριο συμμετέχοντα. Προσῆκοντα, ἐπίσης, οἱ παιδαγωγικὲς συζητήσεις μεταξὺ τοῦ Σωκράτη καὶ ἄλλων φερέλπιδων νέων, ὅπως ὁ Χαρμίδης, ὁ Λύσις καὶ ὁ Κλεινίας.

Στρεφόμενοι στὴ νοησιαρχία, ἡ ὁποία, ὅπως εὐρύτατα πιστεύεται, εἶναι ἡ προσφιλέστερη θεωρία τοῦ Σωκράτη καὶ τοῦ κύκλου του, συναντᾶμε τὸν

πλατωνικό Σωκράτη νά συζητάει ἀκριβῶς μὲ τέτοιου εἴδους ἀνθρώπους. Πὰ παρὰδειγμα, ὁ Νικίας παρουσιάζεται ὡς ὑπερασπιστὴς τῆς ιδέας ὅτι ἡ ἀνδρεία εἶναι ἓνα εἶδος γνώσης καὶ ἀντικρούεται δεόντως, ὅπως ὁ ἴδιος παραδέχεται. Στὸν *Χαρμίδη*, ὅπως θὰ δοῦμε ἀναλυτικά, ὁ Κριτίας προβάλλει μιὰ ἀκραία νοησιαρχικὴ θέση σχετικὰ μὲ τὴ *σωφροσύνη*, τὴν ὁποία περιμένει νὰ υἱοθετήσῃ ὁ Σωκράτης· ὥστόσο, ὁ Σωκράτης τὴν καταρρίπτει. Μὲ μετριοπαθέστερη διάθεση, ὁ Πολέμαρχος ὀρίζει τὴ δικαιοσύνη ὡς ὠφέλιμη γὰ τοὺς φίλους πού *γνωρίζουμε* ὅτι εἶναι ἀγαθοὶ καὶ βλαβερὴ γὰ τοὺς ἐχθροὺς πού *γνωρίζουμε* ὅτι εἶναι κακοί, ὑπονοώντας ἔτσι ὅτι ἡ ἀρετὴ ἐξαρτᾶται σὲ κρίσιμο βαθμὸ ἀπὸ ἓνα εἶδος γνώσης· καὶ ἐκεῖνος, ὅμως, παραδέχεται τὰ λάθη του σὲ εὐθετο χρόνο (335 d-e). Ἐξάλλου, ἂν καὶ πολλοὶ πλατωνικοὶ διάλογοι ὑποστηρίζουν τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς σοφίας, πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι *ποτέ* δὲν παρουσιάζουν ἓναν ἐπαγγελματία φιλόσοφο τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου στὸν ρόλο τοῦ ὑπερασπιστῆ τῆς. Ἀκόμα χειρότερα, ὁ Σωκράτης συζητάει τὴ φύση τῆς εὐσέβειας μὲ ἓναν χαρακτήρα πού παρουσιάζεται ὡς γνωριμία τοῦ Σωκράτη, ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε κοινωνικὰ πολὺ οἰκεῖος του οὔτε φιλοσοφικὰ ἐξοικειωμένος μὲ τὸν τρόπο συζήτησης τοῦ τελευταίου, δηλαδή δὲν εἶναι Σωκρατικὸς μὲ τὴν προαναφερθεῖσα σημασία τοῦ ὅρου. Αὐτὸς εἶναι ὁ Εὐθύφρων – ἓνας ὑπερφίαλος, φανατικὸς καὶ ἀκαλλιέργητος ἱερέας, χωρὶς ἐκπαίδευση στὴ διαλεκτικὴ ἐπιχειρηματολογία. Ὅσο γιὰ μιὰ ἄλλη προσφιλή θέση πού παραδοσιακὰ ἀποδίδεται στὸν πλατωνικὸ Σωκράτη, συγκεκριμένα τὴν ἐνότητα τῶν ἀρετῶν, τὰ πράγματα περιπλέκονται ἀκόμη περισσότερο, διότι τὸ πρόσωπο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Σωκράτης ἐρευνᾷ αὐτὴ τὴ θέση εἶναι ὁ Πρωταγόρας. Θὰ σταματήσω ἔδῳ, καθὼς ἡ συζήτηση αὐτῶν τῶν δύο τελευταίων πλατωνικῶν χαρακτήρων ὑπερβαίνει τὸ ἀντικείμενο τοῦ παρόντος ἄρθρου. Ἀλλὰ τὸ γενικὸ συμπέρασμα καὶ πάλι πρέπει νὰ ἔχει καταστῇ σαφές: ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἐξετάζει κεντρικῆς σημασίας ἠθικὲς ἀπόψεις ὄχι μὲ τοὺς φιλοσόφους τοῦ κύκλου του ἀλλὰ μὲ κάθε εἶδους συνομιλητὲς· καὶ μιὰ ὑποκατηγορία αὐτῶν τῶν τελευταίων εἶναι ἡ ὁμάδα πού συνοπτικὰ ἀποκαλῶ «Σωκρατικούς».

Παρόμοιες παρατηρήσεις ἀπτονται τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ψυχολογίας. Στὸν *Κρίτωνα*, ὁ Σωκράτης ἀκολουθεῖ τὴν πεπατημένη (πβ. 49 a), γιὰ νὰ ὑπενθυμίσει στὸν φίλο του τὴν προηγούμενη συμφωνία τους ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πολὺ σημαντικότερη ἀπὸ τὸ σῶμα, ὅτι βλάπτεται ἀπὸ τὸ ἄδικο ἀλλὰ βελτιώνεται ἀπὸ τὸ δίκαιο καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀσχολοῦνται μόνον μὲ τὸ τί εἶναι δίκαιο (47 a–48 b). Στὴ συνέχεια, βασιζόμενος σ’ αὐτὲς τὶς παραδοχές, ὁδηγεῖ τὸν Κρίτωνα νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν προσήλωσή του στὴ λεγόμενη ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης, ἀντιληπτὴ ὡς τὸ κριτήριο βάσει τοῦ ὁποῖου διακρίνει κανεὶς ποιοὶ σκέπτονται σὰν κι’ αὐτὸν (δηλ. οἱ Σωκρατικοί) καὶ ποιοὶ ὄχι (49 d)¹⁵. Ἡ ἀξιολογικὴ ὑπεροχὴ τῆς ψυχῆς ἐναντι τοῦ σώματος

15. Αὐτὴ εἶναι ἄλλη μιὰ ἐμμесе ἀναφορὰ στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς σωκρατικοῦ κύκλου.

παίζει σημαντικό ρόλο στις αναπαραστάσεις του Σωκράτη από τον Πλάτωνα ως παιδαγωγού των μεγαλύτερης και μικρότερης ηλικίας μελών του κύκλου του. Τόσο ο Νικίας όσο και ο Λάχης συναινούν με τον ισχυρισμό του Σωκράτη ότι, στην πραγματικότητα, η τρέχουσα συζήτησή τους δεν αναφέρεται στην τεχνική της ένοπλης μάχης, αλλά μάλλον στη σωστή εκπαίδευση της ψυχής των γιων των φίλων τους (185 c–187 b). Ο περίτεχνος πρόλογος του *Χαρμίδη* θίγει ένα παρόμοιο θέμα: η όμορφιά της ψυχής είναι ασύγκριτα σημαντικότερη από την όμορφιά του σώματος (154 b–155 a) και η υγεία του σώματος θα έπρεπε να επιδιώκεται στο πλαίσιο μιας όλιστικής αντιμετώπισης που έχει κύριο στόχο την υγεία της ψυχής μέσω των λόγων, δηλαδή των επιχειρημάτων (156 b–157 c). Οί διαλεγόμενοι χρησιμοποιούν τις έξης παραδοχές: ο Κριτίας συνδέει την ψυχική όμορφιά με τη φιλοσοφία, ισχυριζόμενος ότι ο κηδεμονευόμενός του είναι ήδη φτασμένος ποιητής και φιλόσοφος, έτοιμος να συμμετάσχει σε διάλογο (154 e–155 a). Ισχυρίζεται επίσης ότι ο Χαρμίδης κατέχει *σωφροσύνη*, την αρετή που θεωρείται ισοδύναμη με την ψυχική υγεία (157 a). Όσο για τη νεότητα, εμφανίζεται πρόθυμος να δεχτεί τις έρωτήσεις του Σωκράτη και προς το τέλος του διαλόγου παραδέχεται ότι έχει ανάγκη τους λόγους του Σωκράτη (176 b). Στο δεύτερο μέρος του *Αλκιβιάδη* I, ο νεαρός πρωταγωνιστής οδηγείται στην παραδοχή ότι η ψυχή κυβερνά το σώμα και είναι ταυτόσημη με τον έαυτό, ότι η αὐτογνωσία συνεπάγεται γνώση της ψυχής (πβ. 129 a–131 a) και ότι φροντίδα του έαυτού σημαίνει να στρέφεται κανείς στις ανάγκες της ψυχής και όχι του σώματος (132 c). Επί πλέον, ο Σωκράτης καθοδηγεί τον νεαρό σε μία σύντομη μεταφυσική έρευνα του έαυτού και της αὐτογνωσίας (132 c–133 c), υποδεικνύοντας ότι ο έαυτός είναι το καλύτερο τμήμα της ψυχής που είναι γνωστική και θεϊκή, και ότι γνωρίζουμε τον έαυτό μας μέσω ενός είδους αντανάκλασης, κοιτάζοντας στο αντίστοιχο τμήμα της ψυχής ενός άλλου προσώπου και έμπλεκόμενοι σε διάλογο μαζί του (πβ. 133 b–c). Αυτή η τελευταία υπόδειξη διερευνάται και με έναν άλλο νεαρό χαρακτήρα, τον Φαίδρο, που δεν περιλαμβάνεται στον κατάλογο των Σωκρατικών, ενώ στοιχεία της βρίσκουμε και στον *Φαίδωνα*, όπου η διάκριση μεταξύ ψυχής και σώματος και η ταύτιση της ψυχής με τον έαυτό τυγχάνουν φιλοσοφικής αντιμετώπισης. Ο Σιμμίας και ο Κέβης αναφέρονται φυσικά στους καταλόγους των Σωκρατικών και μαζί με τον Φαίδωνα είναι, και οί τρεις, συγγραφείς σωκρατικών διαλόγων. Έντούτοις, πολλοί πιστεύουν ότι δεν παρουσιάζονται ως Σωκρατικοί στον *Φαίδωνα*¹⁶, και προτιμώ να αναστείλω την

16. Όρισμένοι μελετητές πιστεύουν ότι ο Σιμμίας και ο Κέβης απεικονίζονται ως Σωκρατικοί, λόγω του γεγονότος ότι συμφωνούν με τον Σωκράτη πώς υπάρχουν Ίδέες (άποψη την οποία ο Πλάτων παρουσιάζει ως το χαρακτηριστικό γνώρισμα του σωκρατικού κύκλου: *Πολ.*, I, 596 a–b). Άλλοι όμως παρατηρούν ότι η σχέση αυτών των προσώπων με τον Πυθαγορισμό είναι εμφανέστατη (πβ. *Φαίδ.*, 61 d–e). Και άλλοι, ακόμη, υποστηρίζουν

κρίση μου σχετικά με τη φιλοσοφική τους ταυτότητα.

Στήν πολιτική, κανείς δέν θά μπορούσε νά ἀμφισβητήσῃ τήν ἱστορική διαπίστωση ὅτι πολλὰ μέλη τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου ἔδειχναν γνήσιο θεωρητικό ἐνδιαφέρον γιά τή διακυβέρνηση τῆς πόλης, τή φύση τῶν νόμων καί τή σχέση τους μέ τήν ἠθική¹⁷. Ἀλλά νομίζω ὅτι οἱ ἀναπαραστάσεις τῶν συνηθῶν συντρόφων τοῦ Σωκράτη ἀπό τόν Πλάτωνα δέν ἐπιβεβαιώνουν τόν πρόσθετο ἰσχυρισμό ὅτι κανείς ἀπό τοὺς οἰκείους του δέν εἶχε πολιτικές φιλοδοξίες ἢ ποτέ δέν εἶχε συμμετάσχει ἐνεργά στίς δημόσιες ὑποθέσεις. Ἀντίθετα, ἀρκετοὶ «Σωκρατικοί», τοὺς ὁποίους ἀπεικονίζει ὁ Πλάτων, ἀντιστοιχοῦν σέ ἄτομα μέ ἀξιοσημείωτη πολιτική σταδιοδρομία. Ὁ Λάχης ἦταν ἓνας ἀριστοκράτης πού ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή, ὑποστήριξε τὸ εἰρηνιστικό κόμμα καί διαπραγματεύτηκε μαζί μέ τόν Νικία τήν ἐξαετὴ εἰρήνη πού φέρει τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου. Διετέλεσε ἀνώτατος διοικητὴς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στόλου κατὰ τὴν ἑναρξὴ τοῦ μεγάλου πολέμου (427 π.Χ.), στή συνέχεια διώχθηκε ποινικά ἀπὸ τόν Κλέωνα (425 π.Χ.), ἀνέλαβε καί πάλι ὑψηλὰ καθήκοντα ὡς στρατηγὸς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ καί πέθανε, ὄχι ἄδοξα, στήν πρώτη μάχη τῆς Μαντινείας (418 π.Χ.). Ἡ πολιτικὴ διαδρομὴ τοῦ Νικία ἦταν παρόμοια, ἂν καί τραγικότερη. Ἐξαιρετικὰ πλούσιος ἄνδρας καί ἐπίφοβος ἀντίπαλος τοῦ Κλέωνα καί ἀργότερα τοῦ Ἀλκιβιάδη, κατόρθωσε νά διασφαλίσῃ τὴ λεγόμενη Νικίειο εἰρήνη μέ τὴ συμμαχία τῶν Λακεδαιμονίων (421-415 π.Χ.)· ἡ φιλειρηνικὴ πολιτικὴ του τελικὰ ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ἀλλὰ ἀκόμα καί τότε διορίστηκε στρατηγὸς τῆς οἰκελικῆς ἐκστρατείας καί, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐκτελέστηκε ἀπὸ τόν ἐχθρὸ μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στή Σικελία. Ἡ χρονολογία τοῦ δράματος στὸν διάλογο *Λάχης* (περίπου 420 π.Χ.) δείχνει ὅτι συναναστρεφόταν τόν Σωκράτη στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἰσχύος του (δηλ., κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς Νικιείου εἰρήνης). Καί κάτι παρόμοιο ἰσχύει, ὅπως θά δοῦμε, μέ τόν Κριτία, τόν δεύτερο πρωταγωνιστὴ τοῦ *Χαρμίδη*, καί μέ τόν Ἀλκιβιάδη, τόν πλέον χαρισματικὸ πολιτικὸ τῆς ἐποχῆς του. Ἐπιπλέον, δέν εἶναι ἀπίθανο ὁ Κριτίων νά εἶχε κάποια ἐνεργὸ συμμετοχὴ στήν πολιτικὴ ἐξ αἰτίας τῆς κοινω-

ὅτι ὁ Σιμμίας καί ὁ Κέβης παρουσιάζονται ἀπὸ τόν Πλάτωνα ὡς καλλιεργημένοι Θηβαῖοι, ἐξοικειωμένοι μέ τόν Πυθαγορισμό, πού εἶχαν γνωρίσει τόν Φιλόλαο κατὰ τὴν παραμονή του στή Θήβα καί ἔδειχναν ἐπίσης συμπάθεια πρὸς τίς ἀπόψεις τοῦ Σωκράτη περὶ τῆς φύσης τῆς ψυχῆς.

17. Ὅχι μόνον ὁ Πλάτων καί ὁ Ξενοφὼν ἀλλὰ καί ὁ Ἀντισθένης (*Περὶ Νόμου* ἢ *Περὶ Πολιτείας*, *Κῦρος* ἢ *Περὶ Βασιλείας*, *Μενέξενος* ἢ *Περὶ τοῦ Ἄρχεῖν*, *Ἀρχέλαος* ἢ *Περὶ Βασιλείας*, *Πολιτικός*), καί ἴσως ὁ Κριτίων (*Πολιτικός*, *Περὶ Νόμου*), ὁ Γλαύκων (*Μενέξενος*), ἀκόμα καί ὁ Ἀρίστιππος (*Ἀρτιάβαζος*, *Ἱστορίαι τῶν κατὰ Λιβύην*, βιβλία *τρία*) ἔγραψαν ἔργα γιά συναφῆ πολιτικά θέματα, ἐνῶ ἄλλα μέλη τοῦ κύκλου, ὅπως ὁ Εὐκλείδης καί ὁ Φαίδων, φαίνεται νά ἀπείχαν ἀπὸ τέτοιου εἶδους θέματα.

νικῆς του θέσης καὶ τοῦ μεγάλου πλούτου του – γνωρίσματα ποὺ τονίζει ὁ Πλάτων καθὼς σκιαγραφεῖ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνδρα. Ἐπίσης, γνωρίζουμε ὅτι ὁ Φαῖδρος εἶχε ἐμπλοκὴ στὸ σκάνδαλο τῆς βεβήλωσης τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων –πιθανὸν μιὰ πολιτικὴ πράξη διαμαρτυρίας– καὶ ὅτι καταδικάστηκε σὲ ἔξορία. Καὶ πάλι, στὸν *Φαῖδρο* ὁ χαρακτήρας αὐτὸς παρουσιάζεται νὰ συνομιλεῖ μὲ τὸν Σωκράτη σὲ πολὺ προγενέστερη ἡμερομηνία, ὅπου ὁ Φαῖδρος (ὑποτίθεται εὐνοούμενος τοῦ Πλάτωνα)¹⁸ ἐμφανίζεται ὡς παρορμητικὸς νεαρός, παθιασμένος μὲ τὴ ρητορικὴ καὶ καθοδηγούμενος ἀπὸ τὸν Σωκράτη σ' ἓναν θαυμάσιο φιλοσοφικὸ στοχασμὸ πάνω στὴ φύση τῆς ψυχῆς, τὸν ὑπερβατικὸ χαρακτήρα τοῦ *ἔρωτα*, τὴ φύση τῆς πειθοῦς, καὶ τὴ σημασία αὐτῶν τῶν στοιχείων γιὰ τὸν φιλοσοφικὸ βίον. Ὑπάρχει, ἐπίσης, ὁ Χαιρεφῶν, ἓνας ἄλλος Σωκρατικὸς τὸν ὁποῖον ἐλάχιστα μνημονεύουν οἱ δοξογράφοι, ἐνῶ ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης τῆς *Ἀπολογίας* τὸν ἀποκαλεῖ «καὶ δικό μου σύντροφο (*ἐταῖρον*) ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς νεότητος καὶ σύντροφο τοῦ δημοκρατικοῦ σας κόμματος, ποὺ μοιράστηκε μαζί σας τὴν πρόσφατη αὐτὴ ἔξορία καὶ ἐπέστρεψε (στὴν Ἀθήνα) μαζί σας» (20 e–21 a). Ὁ Πλάτων τὸν παρουσιάζει σὲ διάφορους διαλόγους ὡς φανατικὰ προσκολλημένο στὸν Σωκράτη (*Ἀπολ.*, 21 a, *Χαρμ.*, 153 b, *Γοργ.*, 447 b), ἐξοικειωμένο μαζί του μὲ τὸ παραπάνω (*Χαρμ.*, 154 d), ὡς ἀνδρα διακατεχόμενο ἀπὸ ἰσχυρὰ πάθη (*μν. ἔργ.*) καὶ ὡς φλογερὸ δημοκράτη ποὺ ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὴν ἀνατροπὴ τῶν Τριάκοντα (*Ἀπολ.*, 20 e–21 a)¹⁹. Γιὰ νὰ συνοψίσω, οἱ χαρακτηριστεῖς τοὺς ὁποίους ἀποκαλῶ «Σωκρατικούς» τοῦ Πλάτωνα, σὲ σύνδεση μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἱστορικὲς προσωπικότητες, δείχνουν ὅτι στὴν πραγματικότητα οἱ σύντροφοι τοῦ Σωκράτη δὲν τηροῦσαν ὁμοιόμορφη στάση ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ πράξη. Ὁριομένοι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ἡγέτες τοῦ ὀλιγαρχικοῦ καὶ εἰρηνιστικοῦ κόμματος, ἄλλοι εἶναι ἐξέχουσες φυσιογνωμίες τῶν δημοκρατικῶν καὶ ἄλλοι δὲν συμμετέχουν καθόλου στὴν πολιτικὴ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου²⁰.

Θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν λίγα λόγια γιὰ τὸν σωκρατικὸ «ἔρωτα», στὸ πλαίσιο τοῦ ὁμόφυλου ἢ παιδευραστικοῦ ἔρωτα. Ὅλοι γνωρίζουμε ὅτι ὁ

18. Δ. Α., 3, 29, 31.

19. Ὁ Χαιρεφῶν παρουσιάζεται ἐπίσης ὡς ὁ βασικὸς σύντροφος τοῦ Σωκράτη στὸ ἔργο *Νεφέλαι* τοῦ Ἀριστοφάνη.

20. Ἐχει ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ φιλόσοφοι ποὺ εἶναι γνωστοὶ ὡς ἑλάσσονες Σωκρατικοὶ ἀνήκουν πιθανὸν σ' αὐτὴ τὴν τρίτη ομάδα. Ὁ Αἰσχίνης ἦταν Ἀθηναῖος ἀλλά, ἂν ἦταν ἐνεργὸς πολιτικὰ πέραν τῶν καθηκόντων τοῦ ἀπλοῦ πολίτη, αὐτὸ συνέβαινε κυρίως στὰ δικαστήρια (πβ. τοὺς δικανικοὺς λόγους του). Ὁ Ἀντισθένης ἦταν ἐπίσης Ἀθηναῖος ἀλλὰ ἡ μητέρα του ἦταν δούλη ἀπὸ τὴ Θράκη καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ τὸν ἐμπόδιζε νὰ καταλάβει κάποιο ὑψηλὸ δημόσιο ἀξίωμα. Ὁ Ἀρίστιππος ὁ Κυρηναῖος, ὁ Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεὺς καὶ ὁ Φαῖδων ὁ Ἡλείος δὲν ἦταν πολῖτες τῆς Ἀθήνας καί, οὕτως ἢ ἄλλως, πιθανὸν δὲν εἶχαν πολιτικὲς φιλοδοξίες.

πλατωνικός Σωκράτης επαναπροσδιορίζει αυτή την μάλλον παραδοσιακή μορφή εκπαίδευσης πολύ νεαρῶν ἐφήβων μὲ ὑπερβατικούς ὅρους, ἔτσι ὥστε ὁ ἔρωτας τοῦ μεγαλύτερης ἡλικίας ἀνδρα γιὰ ἓναν ὁμορφο ἔφηβο τῆς ἐπιλογῆς του στήν πραγματικότητα νὰ εἶναι ὁ πόθος τῆς ψυχῆς γιὰ τὴν Ὁμορφιά καὶ τὶς ἄλλες Ἰδέες. Φυσικά, ἐδῶ δὲν μπορούμε νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ εὐρύτατο θέμα τῆς πλατωνικῆς θεωρίας περὶ ἔρωτος, ἀλλὰ μὲ λίγες μόνον πλευρὲς τῶν πλατωνικῶν ἀναπαραστάσεων τῆς ἐρωτικῆς κλίσης, ἃς τὴν ἀποκαλέσουμε ἔτσι, τοῦ Σωκράτη πρὸς τοὺς ὁμορφους νέους ποὺ ἔχουν ἐνταχθεῖ (ἢ πρόκειται νὰ ἐνταχθοῦν) στὸν κύκλο τῶν τακτικῶν συντροφῶν του. Κατὰ πρῶτο λόγο, τέτοιες σκηνὲς ἔχουν ἐρωτικές ὑποδηλώσεις, ἀκόμα καὶ ὅταν οὔτε ὁ πλατωνικός Σωκράτης οὔτε τὸ ἀντικείμενο τοῦ θαυμασμοῦ του ἐκφράζουν τὴν πρόθεση νὰ συνάψουν ἐρωτικὴ σχέση. Ὅπως ἐξομολογεῖται ὁ Σωκράτης στὸν «εὐγενὴ φίλο» του στὸν *Χαρμίδη*, ὅταν πρόκειται γιὰ ὁμορφα ἀγόρια, εἶναι «σπασμένο κλαρί: δὲν μπορεί νὰ μετρήσει ποιὸς εἶναι πιὸ ὁμορφος, ἀφοῦ σχεδὸν ὁ καθένας ποὺ μόλις ἔχει μεγαλώσει τοῦ φαίνεται ὁμορφος» (154 b). Κατὰ δεύτερο λόγο, ἂν καὶ βάσει συμβατικῶν κριτηρίων οἱ μεγαλύτερης ἡλικίας ἄνδρες νιώθουν ἔλξη γιὰ τοὺς νεαροὺς λόγω τῆς ἐμφάνισής τους, ὁ πλατωνικός Σωκράτης ἀπεικονίζεται σὰν κάποιος ποὺ ἐνδιαφέρεται πολὺ περισσότερο γιὰ τὴν ψυχικὴ ὁμορφιά παρὰ γιὰ τὸ φυσικὸ κάλλος καὶ θεωρεῖ, τελικά, ὅτι ἡ πρώτη ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸν βαθμὸ κατὰ τὸν ὁποῖο ἓνας νεαρὸς διαθέτει φιλοσοφικὴ φύση. Εἶναι ἀξιωματικὸ ὅτι στὸν *Χαρμίδη* ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ λάγνα ἐγκώμια τοῦ Χαιρεφῶντα γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀγοριοῦ, προτείνοντας «νὰ ἀπογυμνώσουμε ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ τμῆμα τοῦ ἀγοριοῦ (δηλ. τὴν ψυχὴ του) καὶ νὰ κοιτάξουμε αὐτὸ πρῶτα, πρὶν κοιτάξουμε τὴ (σωματικὴ) μορφὴ του» (154 e). Ἐπίσης, ἂν καὶ στιγμιαία κυριεύεται καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ φυσικὸ πόθο γιὰ τὸ ἀγόρι (155 c-e), ἀνακτᾷ τὸν αὐτοέλεγχό του καὶ προκαλεῖ τὸν Χαρμίδη νὰ ὑποβληθεῖ σ' αὐτὸ ποὺ περιγράφει ὡς τὴ γοητεία τοῦ *Ζάλμοξη*, συγκεκριμένα στὸ εἶδος τῶν λόγων ποὺ ἐνσταλάζουν σωφροσύνη στὴν ψυχὴ (155 e–157 c). Μὲ παρόμοιο τρόπο, ἀφοῦ ἔχει δηλώσει ὅτι εἶναι ὁ μοναδικὸς ἀπὸ τοὺς ἐραστές τοῦ Ἀλκιβιάδη («ἐραστής», *Ἀλκ.*, 103 c) ποὺ τοῦ ἔχει ἀπομείνει, καὶ ἀφοῦ ἔχει ὑποχρεώσει τὸν Ἀλκιβιάδη νὰ ἐκφράσει τὶς πολιτικὲς φιλοδοξίες του (105 a-c), ὁ Σωκράτης τὸν παροτρύνει νὰ φροντίσει πρῶτα τὴν ψυχὴ του «μαθαίνοντας ὅσα θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζει πρὶν μπεῖ στὴν πολιτικὴ» (132 b): θὰ πρέπει νὰ πασχίσει, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἐνὸς ἐραστῆ ποὺ τοῦ ἔχει ἀπομείνει, δηλαδή τοῦ ἴδιου τοῦ Σωκράτη, νὰ εἶναι στὴν ψυχὴ του «ὅσο πιὸ ὁμορφος μπορεί» (131 d). Ὁ Σωκράτης τοῦ Πλάτωνα ἰσχυρίζεται πὼς εἶναι εἰδικὸς στὰ θέματα τοῦ ἔρωτα (*Λύσ.*, 204 c) μὲ τὴν ἐξῆς ἔννοια: μπορεί ἀμέσως νὰ ἀναγνωρίσει ἓναν ἐραστὴ ἢ ἓναν ἀγαπημένο (*μν. ἔργ.*) καὶ μπορεί νὰ δείξει ποιὸ εἶδος συζήτησης καὶ συμπεριφορᾶς βελτιώνει τὶς ψυχὲς τῶν νέων (πβ. *Λύσ.*, 206 b-c, 210 e). Ἐτσι, ἡ ἄρτια γνώση τοῦ ἔρωτα, ἰσοδυναμεῖ μὲ ἄρτια γνώση τῆς ἐκπαίδευσης: ὄχι τῆς συμβατικῆς ἐκπαίδευσης ποὺ συνίσταται στὴ μετάδοση πληροφοριῶν, ἀλλὰ μάλλον τῆς φιλοσοφικῆς ἐκπαίδευσης ποὺ βοηθᾷ τοὺς ἀνθρώπους νὰ σκέπτονται γιὰ τὰ πράγματα μόνοι

τους. Όσο κι αν φαίνονται τετριμμένες, αυτές οί παρατηρήσεις για τὸν σωκρατικὸ «ἔρωτα» ἀποτελοῦν σημαντικό μέρος τῶν ἀναπαραστάσεων τοῦ Κριτία καὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, στίς ὁποῖες θὰ στραφῶ στὴν ἐπόμενη ἐνότητα.

III

Εἶναι αὐτοὶ οἱ δύο χαρακτήρες Σωκρατικοί; Ἡ ἐτυμηγορία τῆς ἱστορίας εἶναι ἀρνητική, ὅπως καὶ ἡ ἐτυμηγορία ἐκείνων ποὺ γράφουν τὴν ἱστορία τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου²¹. Ἡ πλειοψηφία τῶν ἐρμηνευτῶν ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ προσωπογραφία τοῦ Κριτία ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸν *Χαρμίδα* εἶναι ἀπερίφραστα ἀρνητική καὶ ὑπηρετεῖ ἓναν ἀπολογητικὸ σκοπὸ, συγκεκριμένα νὰ δείξει ὅτι ὁ Σωκράτης ἀποκλείεται νὰ ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὰ ὄψιμα ἐγκλήματα τοῦ Κριτία²². Όσο γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἀλκιβιάδου στὸ *Συμπόσιον*, πολὺ λίγες ἀπὸ τὶς πολυάριθμες μελέτες ἀναδεικνύουν τοὺς συναισθηματικοὺς ἢ διανοητικοὺς δεσμοὺς ἀνάμεσα σ' αὐτὸν καὶ στὸν Σωκράτη²³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐγὼ ἐπιχειρηματολογῶ στὴ συνέχεια ὑπὲρ μιᾶς διαφορετικῆς προσέγγισης: κατὰ τὴν ἀποψή μου καὶ τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα παρουσιάζονται ὡς «Σωκρατικοί» μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου τὴν ὁποία ἔχω προτείνει· ἀλλὰ, ἐπίσης, οἱ ἔξοχες ἀναπαραστάσεις τους, γεμάτες λεπτὲς ἀποχρώσεις, προοιωνίζονται τὴ μεταγενέστερη ἐξέλιξη τῶν ἀντίστοιχων ἱστορικῶν προσωπικοτήτων καὶ τὴ μελλοντικὴ ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν κύκλο του. Αὐτὴ ἡ ἐνότητα διερευνᾷ περαιτέρω τὸ κεντρικὸ ἐρώτημα ποὺ ἔχω διατυπώσει: ποιοὶ θεωροῦνται Σωκρατικοὶ στὸν Πλάτωνα καὶ μὲ ποιὸν τρόπο²⁴;

21. Πολλοὶ μελετητὲς χρησιμοποιοῦν τὰ τεκμήρια τοῦ Πλάτωνα γιὰ τοὺς λεγόμενους Ἐλάσσονες Σωκρατικούς γιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὸν ἱστορικὸ ἰσχυρισμὸ ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν συναναστράφηκε ποτὲ στενά τὸν Κριτία ἢ τὸν Ἀλκιβιάδου, ὅτι δὲν ὑπῆρξε ποτὲ δασκαλὸς τους καὶ ὅτι, φιλοσοφικά, δὲν εἶχε τίποτε τὸ κοινὸ μαζί τους.

22. Πά παράδειγμα, LEVINE 1984, LANDY 1998, SCHMID 1998, LAMPERT 2010. Ἀξιωματικὴ ἐξαιρέση ἀποτελεῖ ὁ TUOZZO 2011, σσ. 52-85.

23. Στίς ἐξαιρέσεις περιλαμβάνονται οἱ BLONDELL 2002, ἰδιαίτερα σσ. 93, 109, HUNTER 2004, σσ. 98-112, LANE 2007, NEHAMAS 1998, σσ. 59-61, καὶ 2007, σσ. 113-114, 121-122, καθὼς καὶ ἡ NUSSBAUM 1986, κεφ. 6.

24. Εἶναι χρήσιμο νὰ καταγραφοῦν οἱ ἡμερομηνίες στίς ὁποῖες διαδραματίστηκαν οἱ διάλογοι ποὺ συζητοῦνται παρακάτω. Ἡ συζήτηση, ὅπως ἀναφέρεται στὸν *Χαρμίδα*, τοποθετεῖται ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη τῆς Ποτιδαιας τὸ 432 π.Χ., ἢ τὸ 429 π.Χ., ὅταν ὁ Κριτίας ἔχει ἐνηλικιωθεῖ, ἐνῶ ἡ ἡμερομηνία ὅπου διαδραματίζεται ἡ ἀφήγηση τοῦ διαλόγου ἀπὸ τὸν Σωκράτη στὸν «εὐγενὴ φίλο» κατὰ τὴ γνώμη μου παραμένει ἀσαφής. (Τὸ ἔτος 432 π.Χ. εἶναι ἐπίσης, κατὰ προσέγγιση, ἡ ἡμερομηνία τῆς διαλεκτικῆς ἀντιπαράθεσης τοῦ Σωκράτη μὲ τὸν Ἀλκιβιάδου στὸ *Ἀλκιβιάδης I*, ὅπου ὁ τελευταῖος εἶναι ἀκόμα ἔφηβος). Ἡ ἀφήγηση τοῦ *Συμποσίου* τοποθετεῖ τὴν πραγματοποίησή του στὸ ἔτος 416 π.Χ., ὅταν ὁ Ἀλκιβιάδης μόλις εἶχε μπεῖ στὴν τρίτη δεκαετία τῆς ζωῆς του καὶ δὲν εἶχε ἀκόμα κατηγο-

Ἄς ξεκινήσουμε μὲ τὴ σκηνοθεσία τοῦ δράματος στὸν *Χαρμίδη*. Στὴν ἐναρκτήρια σκηνή, λίγο μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ Σωκράτη στὴν Παλαίστρα τοῦ Ταυρέα, ὁ Χαιρεφῶν τὸν ὁδηγεῖ νὰ καθίσει δίπλα στὸν Κριτία. Στὴ συνέχεια ὁ Κριτίας εἶναι σχεδὸν τὸ πρῶτο πρόσωπο ποὺ χαιρετᾷ ὁ Σωκράτης καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἀπαντᾷ στὴν ἐρώτηση τοῦ Σωκράτη γιὰ τὴν τρέχουσα κατάσταση τῆς φιλοσοφίας καὶ τοὺς φερέλπιδες νεαροὺς (153 c-d). Ἡ προθυμία τοῦ Κριτία νὰ ἀναφέρει τὸν κηδεμονευόμενο καὶ ἐξάδελφό του τὸν Χαρμίδη, ὁ ἄνετος τρόπος του ὅταν προσδιορίζει τὴν ταυτότητα τῶν θαυμασιῶν τοῦ νέου, ἡ ἐμπιστοσύνη μὲ τὴν ὁποία λέει στὸν Σωκράτη ὅτι θὰ γνωρίσει σύντομα πόσο πολὺ ἔχει μεγαλώσει ὁ Χαρμίδης καὶ σὲ τί εἶδους νέο ἔχει μετατραπῇ (154 b), ὅλα αὐτὰ δείχνουν ὅτι ὑπάρχει γνήσια οἰκειότητα μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν. Ἴσως καὶ κάτι περισσότερο. Διότι ὁ Χαρμίδης θυμᾶται πῶς, ὅταν ἦταν παιδί, συνήθιζε νὰ βλέπει τὸν Σωκράτη συντροφιά μὲ τὸν κηδεμόνα του (πβ. «συνόντα»: 156 a)· δεδομένης τῆς φήμης γιὰ τὴν ὁμορφιά τοῦ Κριτία, αὐτὴ ἡ παρατήρηση μπορεῖ νὰ ὑποδεικνύει ὅχι μόνον τὴ μακροχρόνια φιλία μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ἀλλὰ καὶ μιὰ παρελθοντικὴ ἐρωτικὴ σχέση μεταξὺ τους. Σὲ κάθε περίπτωση, ὁ Κριτίας ἐμπιστεύεται σαφῶς τὸν Σωκράτη ὡς παιδαγωγό, ἀφοῦ τοῦ ζητᾷ νὰ προσποιηθεῖ ὅτι εἶναι γιατρὸς καὶ νὰ συστηθεῖ στὸ ἀγόρι μὲ αὐτὴ τὴν ιδιότητα. Παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι, ἂν γιατρευτεῖ ὁ πονοκέφαλος τοῦ Χαρμίδη ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Σωκράτη, αὐτὸ θὰ εἶναι καλοτυχία γιὰ τὸν νεαρό· διότι ὁ διάλογος μὲ τὸν Σωκράτη δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ βελτιώσῃ τὴ «διάνοιά» του, τὸ πνεῦμα του (157 c-d). Τὸ πόσο ὁ Κριτίας ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκτιμᾷ τὸν Σωκράτη γίνεται ἐπίσης φανερό στὴν καταληκτικὴ σκηνὴ τοῦ διαλόγου. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Κριτία ἔχουν ἀπορριφθεῖ καὶ ὁ ἐγωισμὸς του ἔχει δοκιμαστεῖ σὲ μεγάλο βαθμό, παροτρύνει τὸν ἐξάδελφό του νὰ ἐνδώσῃ στὸν Σωκράτη καὶ νὰ ἀποδεχτεῖ «νὰ ὑποκύψει στὴ γοητεία του καὶ νὰ μὴν τὸν ἐγκαταλείψῃ κάτω ἀπὸ ὅποιεσδήποτε συνθήκες» (176 b). Ἐξίσου σημαντικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σωκράτης φαίνεται νὰ ἀνταποδίδει τὶς φιλοφρονήσεις. Θυμηθεῖτε τὸ εἰλικρινὲς καὶ θερμὸ ἐγκώμιο γιὰ τοὺς προγόνους τοῦ φίλου του (πβ. «ὦ φίλε Κριτία»: 156 a)²⁵; δεδομένης τῆς ἐξέχουσας θέσης ποὺ κατεῖχαν οἱ προπάτορές του, λέει πῶς εἶναι πιθανὸν (πβ. «εἰκότων»: 157 e) ὁ Χαρμίδης, ὁ ὁποῖος ἀνήκει στὴν ἴδια οἰκογένεια μὲ τὸν Κριτία, νὰ εἶναι ἄριστος μεταξὺ τῶν ἀρίστων²⁶. Διότι προέρχεται ἀπὸ μιὰ γενεα-

ρηθεῖ γιὰ τὸ σκάνδαλο τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων. Καὶ πάλι δὲν εἶναι σαφὲς ἀκριβῶς πό-
τε γίνεται ἡ ἀφήγηση αὐτῆς τῆς συμποσιακῆς διασκέδασης, ἀλλὰ μιὰ πιθανὴ ἡμερομηνία
εἶναι περὶ τὸ 410 π.Χ. Αὐτὲς οἱ χρονολογικὲς πληροφορίες σχετίζονται μὲ τὰ ὅσα θὰ ὑπο-
στηρίξω παρακάτω.

25. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ὅσα ὑποστηρίζει ὁ VAN DER BEN 1985, σσ. 22-23, δὲν ὑπάρχουν
λόγοι νὰ θεωρηθεῖ εἰρωνικὸ τὸ ἐγκώμιο.

26. Ὁ Σωκράτης δὲν ἐκφράζει μιὰ ἠθικὴ ἐπιταγή, ἀλλὰ ἐπικαλεῖται κάτι ποὺ φαίνεται
πιθανό: στὴ συνέχεια, ὁ Σωκράτης δὲν δεσμεύεται στὴν μᾶλλον κοινὴ παραδοχὴ ὅτι ἡ

λογία ποιητῶν καὶ πολιτικῶν, οἱ ἀπόγονοι τῶν ὁποίων ἀναμένεται νὰ ἔχουν ἐξίσου ταλέντο γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ εὐαισθησία πρὸς τὴν ὁμορφιά²⁷. Περὶ τὶς ἀρχές τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, λοιπόν, ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης φαίνεται νὰ πιστεύει πὼς ὁ Κριτίας, καὶ ἴσως ἀκόμη περισσότερο ὁ Χαρμίδης, ἀντιπροσωπεύουν μιὰ μεγάλη εὐκαιρία γιὰ τὴν Ἀθήνα. Ὑποδεικνύει ὅμως, ἐπίσης, ὅτι ἡ πραγμάτωση αὐτῆς τῆς εὐκαιρίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ κάτι ἐξαιρετικὰ σημαντικό: τὴν παρουσία «σωφροσύνης» στὴν ψυχὴ «ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται κάθε τι τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ κακὸ γιὰ τὸ σῶμα καὶ τὸν ἄνθρωπο συνολικά» (156 e).

Ἀκόμα πιὸ ἔκδηλες εἶναι οἱ μεθοδολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς συγγένειες μεταξὺ Κριτία καὶ Σωκράτη. Ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὁ πρῶτος φαίνεται νὰ ἀναγνωρίζει τὴ σημασία τοῦ διαλόγου καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφία (πβ. 154 e–155 a). Καὶ εἶναι ὁ μόνος συνομιλητὴς τῶν λεγόμενων πρῶτων διαλόγων ποὺ παρουσιάζεται ὡς σχεδὸν ἰσάξιος ἀντίπαλος τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτη. Μετὰ τὸν γύρο τῆς συζήτησης μὲ τὸν Χαρμίδη, ὁ Σωκράτης μνημονεύει τὴν ὠριμότητα καὶ ἐπιμέλεια τοῦ Κριτία (πβ. «ἡλικίας ἔνεκα καὶ ἐπιμελείας»: 162 d–e) καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι θὰ θεωροῦσε πολὺ εὐχάριστο («πολὺ ἂν ἡδιον»: 162 e) νὰ ἐρευνήσῃ τὴ φύση τῆς «σωφροσύνης» μὲ τὸν Κριτία μᾶλλον παρὰ μὲ τὸν νεαρὸ Χαρμίδη. Καὶ πράγματι, ὁ Κριτίας δὲν τὸν ἀπογοητεύει. Διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νὰ ἀπαντᾷ μὲ ἕνα ναι ἢ ἕνα ὄχι, δικαιολογεῖ τὶς προκείμενες τῶν ἐπιχειρημάτων του, διορθώνει τὸν Σωκράτη σὲ ζητήματα μεθόδου, μιλάει μὲ σαφήνεια, κομψότητα καὶ πειστικότητα καὶ χαράζει κάποιες κόκκινες γραμμές: ἂν τὶς ὑπερβεῖ, φαίνεται ἔτοιμος νὰ ἀποσύρει τὶς προηγούμενες παραδοχές του γιὰ νὰ ξεκινήσῃ ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἐνα παράδειγμα εἶναι τὸ ἑξῆς. Ὅταν ὁ Κριτίας ἀναλαμβάνει νὰ ὑπερασπιστεῖ ἐκ νέου τὸν τρίτο ὀρισμὸ τῆς σωφροσύνης ὡς «τὸ νὰ πράττει κανεὶς ὅσα τὸν ἀφοροῦν» («τὸ τὰ ἑαυτοῦ πράττειν»: 161 b), ἡ πρώτη του κίνηση εἶναι νὰ ἀπορρίψει τὴν παραπλανητικὴ ἐρμηνεία τοῦ ὀρισμοῦ ποὺ δίνει ὁ Σωκράτης. Στὴ συνέχεια χαράζει μιὰ διάκριση μεταξὺ τοῦ νὰ πράττει («πράττειν») κάποιος ὅσα τὸν ἀφοροῦν καὶ νὰ κατασκευάζει («ποιεῖν») ὅσα τὸν ἀφοροῦν, καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ πρῶτο ἀντιστοιχεῖ σὲ ὠφέλιμα ἔργα («ἔργον», «πράξις») ποὺ εἶναι πάντα ἀγαθὰ καὶ ἐνάρετα, ἐνῶ τὸ δεύτερο μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπονείδιστο. Διαπίνεται, λοιπόν, ὅτι σωφροσύνη εἶναι τὸ νὰ πράττει κάποιος ὅσα τὸν ἀφοροῦν, δηλαδή, νὰ προβαίνει σὲ ἀγαθὲς «πράξεις» ποὺ ὠφελοῦν τὸν ἴδιον ἢ ἄλλους (163 a–c). Ὡστόσο, ὅταν ὁ ἔλεγχος φέρνει τὸν Κριτία ἀντιμέτωπο μὲ

καλὴ ἀνατροφή προσθέτει σημαντικὰ στοιχεῖα στὴν προσωπικὴ ἀξία ἐνὸς ἀνθρώπου. Οὕτε υἱοθετεῖ τὸ ἀριστοκρατικὸ ἰδεῶδες ὅτι οἱ καλύτεροι ἄνθρωποι πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὶς καλύτερες οἰκογένειες. Διατυπώνει μόνον αὐτὸ ποὺ ἡ κοινωνία φυσιολογικὰ θὰ περιέμενε ἀπὸ τὸν Χαρμίδη, ἀλλὰ δὲν μᾶς λέει πὼς ἔχει τὸ ζήτημα κατὰ τὴ δική του κρίση.

27. Πβ. TULLI 2000, σσ. 260–263.

τὴν ἐπιλογὴ εἴτε νὰ ἐγκαταλείψει τὸν παραπάνω ὅρισμό τῆς σωφροσύνης εἴτε νὰ παραδεχτεῖ ὅτι οἱ σώφρονες ἐνδέχεται νὰ ἔχουν ἄγνοια τῆς ἀρετῆς τὴν ὁποία κατέχουν (164 a-c), ὁ Κριτίας δὲν διστάζει οὔτε μιὰ στιγμή γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ κάνει: «Σωκράτη, λέει, τὸ τελευταῖο δὲν θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ ποτέ· ἂν ὅμως ἐσὺ θεωρεῖς ὅτι αὐτὸ συνάγεται κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τὶς προηγούμενες παραδοχές μου, θὰ προτιμοῦσα σίγουρα νὰ ἀποσύρω κάποιες ἀπὸ αὐτές καὶ δὲν θὰ νιρεπόμεναι νὰ ἀναγνωρίσω ὅτι οἱ ἰσχυρισμοί μου ἦταν λανθασμένοι, ἀντὶ νὰ παραδεχτῶ ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἔχει ἄγνοια τοῦ ἑαυτοῦ του εἶναι σώφρων» (164 c-d). Καθὼς ὁ Κριτίας παρουσιάζεται ὡς ὑπερήφανος καὶ ἀνταγωνιστικός συνομιλητής, πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἔχει κάποιον πολὺ σοβαρὸ λόγο ὥστε νὰ παραδεχτεῖ ἀναφανδὸν τὴν ἥττα του: αὐτὸς εἶναι, κατὰ τὴν ἀποψή μου, ἡ ἀπαλάντευτη προσήλωσή του στὴ νοησιαρχία καὶ συγκεκριμένα στὴν ἰδέα ὅτι, ἐὰν κατέχουμε μιὰ ἀρετή, τότε γνωρίζουμε ὅτι τὴν κατέχουμε κι ἐπίσης γνωρίζουμε τὴ φύση της²⁸. Καὶ βεβαίως ὁ Σωκράτης δὲν θὰ μπορούσε παρὰ νὰ συμφωνήσει.

Ὡστόσο, ὁ διάλογος ἀνάμεσα στὸν Κριτία καὶ τὸν Σωκράτη ἀναδεικνύει ἐπίσης ἐντυπωσιακὲς διαφορὲς στὶς ἀντίστοιχες προσεγγίσεις τους στὴ νοησιαρχία καὶ τὶς ἀξίες. Γιὰ παράδειγμα, ἂς ἐξετάσουμε τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς συζήτησης: ἀπὸ τὴ μία πλευρά, δείχνουν τὴν ἀριστοτεχνικὴ δεξιότητα τοῦ Κριτία ὡς συνομιλητῆ καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, δείχνουν τὶς φιλοσοφικὲς ἀνεπάρκειες τῆς θέσης του καὶ τὶς ἀσυνέπειες τῶν ὁποίων πέφτει θῦμα. 1. Σύμφωνα μὲ τὸν ὑπὸ ἐξέταση ὅρισμό, ἡ «σωφροσύνη» εἶναι γνώση (ἢ «ἐπιστήμη») τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ τῶν ἄλλων γνώσεων (ἢ «ἐπιστημῶν») καὶ κανενὸς ἄλλου ἀντικειμένου (166 c): μὲ ἄλλα λόγια, μόνον αὕτῃ εἶναι γνώση τόσο αὐτοαναφορικὴ ἢ ἀνακλαστικὴ ὅσο καὶ δεύτερου βαθμοῦ. Ὁ Σωκράτης, πρῶτον, ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντικρούσει τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρχει γνώση ἀντικείμενο τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἑαυτός της²⁹, βρίσκοντας ἀναλογίες μὲ ἄλλες τέχνες καὶ ἐπιστήμες καὶ δείχνοντας ὅτι ὅλες ἔχουν ἀντικείμενο ἢ θέμα διακριτὸ ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Ὁ Κριτίας, ὅμως, ἀντιστέκεται μὲ ἐπιτυχία σ' αὕτῃ τὴν ἐπίθεση. Προβάλλει τὴ μεθοδολογικὴ θέση ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσῃ τὶς ὁμοιότητες μεταξὺ τῆς σωφροσύνης καὶ τῶν λεγόμενων πρωτοβάθμιων τεχνῶν ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, δηλαδή τὸ τί διακριτὸ ἔχει ἡ σωφροσύνη συγκρινόμενη μὲ τὶς ἄλλες τέχνες (165 e). Φαίνεται νὰ ἔχει δίκιο: ὁ Σωκράτης ὑποχωρεῖ καὶ ἀλλάζει τακτικὴ (166 a). 2. Οἱ δύο χαρακτῆρες προσδιορί-

28. Ἀκριβῶς ἡ ἴδια ἰδέα ἔχει ἐκφραστεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Σωκράτη σὲ πρώιμη φάση τοῦ διαλόγου, ὅταν παροτρύνει τὸν νεαρὸ Χαρμίδη νὰ κοιτάξῃ μέσα του καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ περιγράψῃ τὴν ἀρετὴ ποὺ ἐνδέχεται νὰ βρεῖ ἐκεῖ (158 e–159 a). Ἡ οὐσία τοῦ θέματος εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ συνδέεται ἐγγενῶς μὲ ἕνα εἶδος γνώσης.

29. Δηλ., γνώση γνώσης ἢ «ἐπιστήμη ἐπιστήμης» (166 e).

ζουν τις αντίστοιχες θέσεις τους κατά τη διάρκεια του διαλόγου. Ὁ Σωκράτης αναφέρεται στη σωφροσύνη ὡς γνώση τοῦ ἑαυτοῦ ἢ αὐτογνωσία, καὶ ὑπαινίσσεται ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδος ἠθικῆς γνώσης ποὺ καθιστᾷ ἱκανὸν τὸν κάτοχό της νὰ ἀνιχνεύει τὴν ἠθικὴ γνώση ἢ ἄγνοια στὸν ἑαυτό του καὶ στοὺς ἄλλους (167 a, πβ. ἐπίσης 174 b-c). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Κριτίας ἐτοιμάζεται νὰ ὑπερασπιστεῖ μὲ ἐπιχειρήματα τὴν ἀντίπαλὴ θέση, δηλαδή ὅτι ἡ «σωφροσύνη» ἰσοδυναμεῖ μὲ ἓνα αὐτοαναφορικὸ ἢ ἀνακλαστικὸ εἶδος ἐπιστήμης: ὁ κάτοχός της εἶναι ἱκανὸς νὰ κρίνει ποιὸς εἶναι εἰδήμων καὶ ποιὸς ὄχι καί, ἐπὶ πλέον, μόνον αὐτὸς μπορεῖ νὰ διασφαλίσῃ τὴν ἀγαθὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους (171 d–172 a). Συνεπῶς ἡ «ἐπιστήμη ἐπιστήμης» ἔχει τεχνοκρατικὲς καὶ πολιτικὲς πλευρὲς, ἀλλὰ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν ἠθικότητα. 3. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πλατωνικὸς Κριτίας εἶναι βαθιὰ προσηλωμένος σ' αὐτὴ τὴν τελευταία θέση. Καὶ ἐπὶ πλέον, ἔχει τὴν ἀπαιτούμενη διαλεκτικὴ ἐκπαίδευση ὥστε νὰ παρακολουθήσῃ τοὺς ἱλιγγιώδεις ἐλιγμούς τοῦ Σωκράτη κατὰ τὴ διερεύνηση δύο βασικῶν θεμάτων: πρῶτον, ἐὰν ἡ ἔννοια μιᾶς αὐτοαναφορικῆς ἐπιστήμης εἶναι λογικὰ δυνατὴ καὶ δεύτερον, ὑποτιθεμένου ὅτι μιὰ «ἐπιστήμη ἐπιστήμης» εἶναι δυνατὴ, ἂν θὰ ἦταν ὠφέλιμη. Δὲν εἶναι ἔδῳ τὸ κατάλληλο σημεῖο νὰ συζητήσουμε τίς λεπτομέρειες αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικὰ ἐπίμαχου ἐπιχειρήματος ποὺ ἀναπτύσσεται σχεδὸν μέχρι τὸ τέλος τοῦ διαλόγου. Ἀρκεῖ νὰ δηλώσουμε πῶς ὁ ὁρισμὸς τοῦ Κριτίας ἀπορρίπτεται γιὰ λόγους ποὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὸ συγκεκριμένο εἶδος νοησιαρχίας τὴν ὁποία ἀσπάζεται: τῶν ἰδεῶν ὅτι ἡ ἐπιστήμη ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ σωφροσύνη εἶναι ἀνακλαστικὴ, δηλαδή ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὴν ἐπιστήμη καὶ ὅτι, τρόπος τοῦ λέγειν, ἡ τεχνοκρατικὴ γνώση τῶν ἐπιστημῶν πρῶτου βαθμοῦ μπορεῖ νὰ διασφαλίσῃ τὴν εὐτυχία γιὰ τὸν κάτοχό της καὶ γιὰ τὸ κράτος. Ἐντούτοις, ὁ σωκρατικὸς ἔλεγχος δείχνει ὅτι μιὰ τέτοια ἀνακλαστικὴ γνώση εἶναι λογικὰ ἀπίθανη ἢ καὶ ἀδύνατη καὶ ὅτι, ἀκόμα καὶ ἂν ἦταν δυνατὴ, τὰ ὀφέλη της θὰ ἦταν ἀμελητέα ἐπειδὴ δὲν σχετίζονται μὲ τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ κακὸ, δηλαδή μὲ τὴν ἠθικὴ διάσταση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. 4. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ Κριτίας κάνει μιὰ τελευταία προσπάθεια νὰ διασώσῃ τὸν ὁρισμό του: ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἑαυτοῦ της διέπει ὅλες τίς ἄλλες ἐπιστήμες, πρέπει νὰ διέπει ἐπίσης τὴ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· καὶ ἂν συμβαίνει αὐτό, πρέπει νὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ ὠφέλιμη (174 d-e). Ὁ ἐλιγμὸς αὐτὸς ἀπορρίπτεται: διότι, ἐφ' ὅσον ὁ Κριτίας ἔχει ἰσχυριστεῖ ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν δὲν ἔχει ἀντικείμενο διακριτὸ ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ κακὸ (174 e–175 a). Μολαταῦτα, πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ τελευταία κίνηση τοῦ Κριτίας εἶναι εὐφυέστατη καὶ ἀποτελεῖ φόρο τιμῆς στὴ νοητικὴ του ἱκανότητα καὶ τὴ διαλεκτικὴ του δεξιότητα.

Ἔχουν λεχθεῖ ἀρκετά, νομίζω, γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε καὶ πάλι στὸ βασικό μας ἐρώτημα: εἶναι ὁ πλατωνικὸς Κριτίας «Σωκρατικὸς»; Προτείνω ὅτι δὲν εἶναι λιγότερο Σωκρατικὸς ἀπὸ, π.χ., τὸν Κρίωνα καὶ τὸν Νικία καὶ ὅτι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις παρουσιάζεται ὡς περισσότερο ἐξοικειωμένος μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτη καὶ τίς μεθόδους του ἀπὸ ὅσο ἐκεῖνοι. Ὁ Κριτίας

τῶν ἀρχῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (ὅπου διαδραματίζεται ὁ διάλογος) εἶναι ἓνας ὁλοκληρωμένος συζητητής, μὲ ἀξιοσημείωτη εὐελιξία καὶ διορατικότητα, μὲ νοησιαρχικὲς δεσμεύσεις συγκρίσιμες (ἂν καὶ ὄχι ταυτόσημες) μὲ αὐτὲς τοῦ Σωκράτη καὶ μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἱκανότητα νὰ παρακολουθήσει ὡς τὸ τέλος ἓνα ἀπὸ τὰ πολυπλοκότερα καὶ δυσκολότερα ἐπιχειρήματα τοῦ πλατωνικοῦ ἔργου³⁰. Ὁ Σωκράτης ἀναγνωρίζει σαφῶς αὐτὰ τὰ χάρισμα καὶ ὑποχωρεῖ σὲ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τοῦ Κριτία, μὲ τρόπο πὺν δὲν ἔχει ὅμοιό του στοὺς ἄλλους διαλόγους τῆς ἴδιας περιόδου. Συνολικά, ὁ Πλάτων μεταφέρει μιὰ ἐντύπωση παλαιᾶς φιλίας καὶ βαθιᾶς φιλοσοφικῆς συγγένειας μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν.

Ὡστόσο, οἱ ἀναγνώστες τοῦ διαλόγου γνωρίζουν ποιὸς ἦταν ὁ Κριτίας ὡς ἱστορικὴ προσωπικότητα καὶ τί ἔκανε τὸ 404 π.Χ. Ὑποστηρίζω ὅτι πίσω ἀπὸ τὶς γραμμὲς τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου κρύβεται καὶ ὁ διαβόητος τύραννος, ὁ ὁποῖος περιστasiaκᾶ ἀναδύεται στὴν ἐπιφάνεια. (Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Χαρμίδη)³¹. Γιὰ παράδειγμα, μᾶς ἀφήνει μιὰ δυσάρεστη γεύση ὁ ὑπερβολικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐπαινεῖ ὁ Κριτίας τὸν νεαρὸ κηδεμονευόμενό του – ὁ «ὁμορφότερος» («κάλλιστος»: 154 a), ὁ «καλὸς καὶ ἀγαθός» («καλὸς καὶ ἀγαθός»: 154 e), ὁ φιλοσοφικὸς καὶ πολὺ ποιητικὸς (155 a) καὶ ἐπίσης ὁ ἄριστος σὲ *σωφροσύνη* (157 d). Τέτοιοι ἔπαινοι μᾶς φέρνουν στὸν νοῦ ἀνάξιους ἔραστὲς πὺν κολακεύουν τὸν ἀγαπημένο τους γιὰ τὴν προσωπικὴ τους εὐχαρίστηση, χωρὶς νὰ φροντίζουν γιὰ τὸ δικό του καλόν. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Χαρμίδη μπορεῖ νὰ μᾶς γεννήσει παρόμοιες σκέψεις. Προκαλεῖ τὸν Κριτία, προβάλλοντας τὴν ἀντίληψη τοῦ Κριτία γιὰ τὴ «σωφροσύνη» χωρὶς νὰ ἀποκαλύπτει τὴν ταυτότητα τοῦ τελευταίου (161 b). Ὅταν ὑπαινίσσεται ὅτι, ὅποιος ἐπινόησε αὐτὸ τὸν ὁρισμὸ τῆς σωφροσύνης ἴσως εἶχε πραγματικὴ ἄγνοια, «γελάει πονηρὰ καὶ ρίχνει μιὰ φευγαλέα ματιὰ στὸν Κριτία» (162 b). Καὶ τοῦ πατάει τὸ σωστὸ κουμπί, τρόπος τοῦ λέγειν, ἀναγκάζοντας ἔτσι τὸν κηδεμόνα του νὰ ἀναλάβει τὸν ρόλο τοῦ συνομιλητῆ τοῦ Σωκράτη στὸν διάλογο (162 c-d). Αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἓνα ἁθῶο παιχνίδι· θὰ μποροῦσε ὅμως ἐξίσου νὰ εἶναι καὶ μιὰ ἐκδήλωση κακομαθημένου χαρακτήρα ἢ καταπιεσμένου θυμοῦ. Στὴν πραγματικότητα, ἡ ὀξύθυμία τοῦ ἴδιου τοῦ Κριτία γίνεται φανερὴ ὅταν ξεσπάει στὴ συζήτηση, προσβάλλοντας τὸν κηδεμονευόμενό του καὶ ἀντιμετωπίζοντάς τον «μὲ τὸν τρόπο πὺν ἀντιμετωπίζει ὁ ποιητὴς τὸν ἠθοποιὸ πὺν κακομεταχειρίζεται στοὺς στίχους του» (162 d). Ἀργότερα κατηγορεῖ τὸν Σωκράτη ὅτι νοιάζεται γιὰ τὴ νίκη καὶ ὄχι γιὰ τὸ θέμα τῆς συζήτησης

30. Φυσικά, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔχει ἄλλες φιλοσοφικὲς συγγένειες, π.χ., μὲ σοφιστὲς, ὅπως ὁ Πρόδικος, καὶ μὲ ποιητὲς τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὸν Ἀντισθένη, τὸν Ἀρίστιππο καὶ ἄλλα ἀναγνωρισμένα μέλη τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου.

31. Πβ. ἐπίσης τὶς παρατηρήσεις τῆς BLONDELL 2002, σ. 93.

(166 c), προκαλώντας μας να αναρωτηθούμε αν αυτό πραγματικά πιστεύει ή αν ασκεί ένα είδος ψυχολογικής πίεσης. Στη συνέχεια, μόλις συνειδητοποιεί ότι ο Σωκράτης έχει κλονίσει σοβαρά την υπόθεση ότι είναι δυνατή η ανακλαστική γνώση, επιχειρεί να αποφύγει την περαιτέρω εξέταση του θέματος (169 c). Σ' αυτά τα στοιχεία θυμού, υπερηφάνειας και φιλοδοξίας, τελικά ο Πλάτων προσθέτει τη γλώσσα της εξουσίας. Στην τελευταία σκηνή του διαλόγου, οι δύο πρωταγωνιστές προειδοποιούν τον Σωκράτη ότι, αν χρειαστεί, θα ασκήσουν βία για να τον αναγκάσουν να αναλάβει την εκπαίδευση του Χαρμίδη. Όμως, όπως παρατηρεί ο Σωκράτης, εκεί όπου χρησιμοποιείται βία δεν υπάρχει χώρος για νηφάλιο στοχασμό (176 d). Η κατάληξη είναι ότι η πολύπλοκη προσωπογραφία του Κριτία υποδηλώνει αυτό που το κοινό γνωρίζει ότι συνέβη στην πραγματική ζωή: τελικά, ο Κριτίας διέρρηξε τους δεσμούς του με τη φιλοσοφία και ακολούθησε τον δικό του δρόμο.

Ο Πλάτων προικονίζεται μια παρόμοια διαδρομή για το πρόσωπο του Άλκιβιάδη³², αν και παρουσιάζει τη συμμετοχή του τελευταίου στην πολιτική ως κάτι σχετιζόμενο λιγότερο με τις νοησιαρχικές του πεποιθήσεις και περισσότερο με τα φιλόδοξα κίνητρά του και την κοινωνική αλαζονεία του (103 a–105 e, *Συμπ.* 218 d)³³. Η πρόωπη σχέση του με τον Σωκράτη, ή δεκτικότητα και η έμπιστοσύνη του προς αυτόν, ή σταθερή και στοργική καθοδήγηση του Σωκράτη και ο «έρωτας» μεταξύ τους ήταν φιλολογικοί τόποι για τους Σωκρατικούς πρώτης γενεάς αλλά και για τους μεταγενέστερους συγγραφείς. Επίσης, υπάρχει ευρύτατη δευτερεύουσα βιβλιογραφία σχετικά με την παρουσίαση από τον Πλάτωνα αυτών των στοιχείων στον Άλκιβιάδη I και, πολύ περισσότερο, στο *Συμπόσιον*. Για τους σκοπούς του παρόντος κεμένου, επιθυμώ απλώς να καταγράψω όρισμένα χαρακτηριστικά του συμποσιαστικού λόγου του Άλκιβιάδη, έπειδή πιστεύω πως υποστηρίζουν τον ισχυρισμό ότι αναπαρίσταται ως Σωκρατικός με την έννοια που προσδιόρισα παραπάνω, όχι μόνον στην παιδική του ηλικία αλλά και στην ενήλικη ζωή του, όταν υποτίθεται ότι διαδραματίστηκε το συμπόσιο και όταν ο πραγματικός Άλκιβιάδης ήταν το ανερχόμενο άστέρι της αθηναϊκής πολιτικής. Ακόμα περισσότερο, όπως υποστηρίζω, ο τρόπος με τον όποιον ο ίδιος ο Άλκιβιάδης περιγράφει τον έαυτό του ως έναν απ' αυτούς που «συμμερίζονται την τρέλα και τη βακχική μανία της φιλοσοφίας» (218 b) αλλά και το περιεχόμενο του λόγου του, δίνουν την εντύπωση ότι, από όλους τους προαναφερθέντες χαρακτήρες, εκείνος επηρεάστηκε βαθύτερα

32. Το ίδιο ισχύει πιθανόν και για άλλους Σωκρατικούς, καθώς πολλοί από αυτούς έγραψαν διαλόγους που είχαν ως πρωταγωνιστή τον Άλκιβιάδη.

33. Για τα ιστορικά συγκείμενα σχετικά με τον χαρακτήρα του Άλκιβιάδη στο *Συμπόσιον*, πβ. το πολύ πρόσφατο CORNELLI 2013.

ἀπὸ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν κατανόησε καλύτερα³⁴. Ἡ προσωπογραφία του στὸ Συμπόσιον μᾶς ἀφήνει τὴν πικρὴ γεύση μιᾶς χαμένης εὐκαιρίας, ἀσύγκριτα περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι οἱ χαρακτῆρες τοῦ Κριτία ἢ τοῦ Χαρμίδη. Ὁ στεφανωμένος μὲ κισσὸ Ἀλκιβιάδης τοῦ Πλάτωνα, ἄλλοτε πνευματώδης καὶ ἄλλοτε ἀπίστευτα συγκινητικός, μᾶς κάνει νὰ φανταστοῦμε τὸν ἄνδρα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει γίνει ἀλλὰ καὶ νὰ ἐντοπίσουμε μερικὰ ἀπὸ τὰ αἷτια τῆς τελικῆς του καταστροφῆς.

Ἀρχίζει τὸ ἐγκώμιό του μὲ ἀναγνωρίσιμο σωκρατικὸ τρόπο, μὲ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὴν ἀναλογία: ἀνακοινώνει ὅτι δὲν θὰ πεῖ παρὰ μόνον τὴν ἀλήθεια (215 a) καὶ συγκρίνει τὸν Σωκράτη μὲ τὰ ἀγάλματα τοῦ Σειληνοῦ ποὺ κλείνουν μέσα τους εἰκόνες τῶν θεῶν³⁵ καὶ μὲ τὸν σάτυρο Μαρσύα, οἱ θεϊκὲς μελωδίες τοῦ ὁποίου εἶχαν τὴ δύναμη νὰ μαγεύουν τοὺς ἀνθρώπους (215 a-c). Ὡστόσο, οἱ παράξενες ἐπιδράσεις ποὺ ἀσκοῦσαν πάνω του, ὅπως μᾶς λέει, καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀσκοῦν ἀκόμα καὶ τώρα οἱ λόγοι (215 d) τοῦ Σωκράτη εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐντονες· κανένας ἄλλος Σωκρατικὸς συνομιλητὴς δὲν φαίνεται νὰ τὶς ἔχει ὑποστῇ στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα. Ὄταν ἀκούει τὸν Σωκράτη, μᾶς λέει, ἡ καρδιά του ἀναπηδάει, δάκρυα τρέχουν ἀπὸ τὰ μάτια του, ἡ ψυχὴ του συνταράσσεται καὶ περιέρχεται σὲ κατάσταση δουλείας (215 d-e). Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, ἓνα αἶσθημα καθήκοντος (πβ. «δεῖ») καὶ ντροπῆς («αἰσχύνεσθαι») τὸν ἀναγκάζει νὰ πράξει αὐτὰ ποὺ τοῦ ζητάει ὁ Σωκράτης (216 a-b). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, μόλις ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ συντροφιά τοῦ τελευταίου, ὑποκύπτει σὲ εὐνοίες τῶν πολλῶν (216 b). Ἔτσι ἀποφεύγει τὸν Σωκράτη σὰν δραπετὴς σκλάβος (216 b-c), ἐνῶ ὅταν τὸν ξαναβλέπει νιώθει καὶ πάλι ντροπὴ ἀφοῦ, ὅπως ἔχει παραδεχτεῖ νωρίτε-

34. Ὡστόσο, ὑπάρχουν κρίσιμης σημασίας πλευρὲς τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη τὶς ὁποῖες ὁ Ἀλκιβιάδης δὲν κατανόει: π.χ., πβ. NEHAMAS 1998, σσ. 59-61, HUNTER 2004, σσ. 107-108 καὶ LANE 2007 ποὺ ὑποστηρίζει πῶς, ἐν καὶ ἡ προσωπογραφία τοῦ Σωκράτη ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδη εἶναι ἀτελής, ἐντούτοις τὸ ἐγκώμιό του ὑπαινίσσεται τὴ σωστὴ ἐπίλυση τοῦ παραδόξου ποὺ προκύπτει λόγω τῆς ἀποκήρυξης τῆς γνώσης ἀπὸ τὸν Σωκράτη.

35. Ὅμως, ἡ ἐρμηνεία τῆς εἰκόνας ποὺ σκιαγραφεῖ ὁ Ἀλκιβιάδης εἶναι ἀμφιλεγόμενο ζήτημα. Ἀπὸ τὴ μιὰ, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐπισημαίνει τὸ λάθος ἐναντίον τοῦ ὁποίου κατευθύνεται μεγάλο μέρος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα, συγκεκριμένα τὸ λάθος τῆς παραδοχῆς ὅτι τὰ ὁρατὰ φαινόμενα ἀντιστοιχοῦν μὲ ἀκρίβεια σὲ μιὰ βαθύτερη πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅπως παρατηρεῖ ὁ HUNTER 2004, σ. 100, εἶναι σημαντικό νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἡ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη ὡς Σειληνοῦ εἶναι ἡ εἰκόνα ποὺ δίνει ὁ Ἀλκιβιάδης: ἔτσι ὅπως τὴν χρησιμοποιεῖ, δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα. Ὁ BOYS-STONES 2013 (πρὸς δημοσίευση σὲ τόμο τοῦ CUP περὶ Κόσμου, μὲ ἐπιμελητὴ τὸν P. HORKY) ἐρευνᾷ τὶς φιλοσοφικὲς συνέπειες τῆς διάκρισης μεταξὺ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ὁμορφιάς ποὺ ὑπαινίσσεται ἡ παρομοίωση τοῦ Ἀλκιβιάδη. Χρυστῶ ἐγγνωμοσύνη στὸν συγγραφέα αὐτοῦ τοῦ ἀρθρου, γιὰ τὸ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου πρὶν δημοσιευτεῖ. Σχετικὰ μὲ τὴ δύναμη καὶ τὴ χρῆση τῆς εἰκόνας τοῦ Σωκράτη ὡς Σειληνοῦ, πβ. STEINER 1996 καὶ ZANKER 1995, ἰδιαίτερα σσ. 32-40.

ρα, θά ἔπρεπε νὰ φροντίσει τὸν ἑαυτό του πρὶν καταπιαστεῖ μὲ τὶς ὑποθέσεις τῆς Ἀθήνας (216 a). Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή του, λοιπόν, ὁ Σωκράτης ἀντιπροσωπεύει ἕναν ἠθικὸ κώδικα ποὺ ὁ νεαρὸς ἄνδρας πράγματι θεωρεῖ δικό του· ὥστόσο τὸν παραβιάζει τακτικὰ λόγω τῆς ἐπιρροῆς τοῦ πλήθους. Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ βρίσκει αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ ἀντίφαση ἀνυπόφορη (πβ. 216 a), παλεύει νὰ ἀπελευθερωθεῖ, ἀποφεύγοντας τὸν Σωκράτη ἢ ἀκόμα καὶ ἐπιθυμώντας τὸν θάνατό του (216 c). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κυρίαρχη παρουσία τοῦ Σωκράτη στὸ ἐγκώμιο τοῦ Ἀλκιβιάδη, θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ἄλλα τρία στοιχεῖα. Πρῶτον, ὁ λόγος του εἶναι σὲ μεγάλῳ βαθμῷ αὐτο-αναφορικός: γιὰ νὰ ἐπαινέσει τὸν Σωκράτη πρέπει νὰ μιλήσει καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του. Δεύτερον, ἕνα χαρακτηριστικὸ ποὺ τὸν διακρίνει ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τοὺς ἄλλους «Σωκρατικούς» στίς συζητήσεις τους μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη εἶναι τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο αὐτογνωσίας: βασανίζεται τόσο πολὺ γιὰτὶ ἔχει πλήρη συνείδηση (πβ. «σύννοια»: 216 b) τῆς ἐσωτερικῆς του σύγκρουσης καὶ τῶν αἰτίων της. Τρίτον, ὑπαινίσσεται ὅτι ἡ ἔνταση τῶν δεινῶν του προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀσυνήθιστα *εὐάλωτος* στοὺς *λόγους* τοῦ Σωκράτη. Ὅταν ἦταν ἀκόμα σχεδὸν παιδί, ἦταν ἱκανὸς νὰ ἀνοίγει, τρόπος τοῦ λέγειν, τὸν Σωκράτη καὶ νὰ βλέπει τὶς εἰκόνες ποὺ εἶχε μέσα του. Καί, ὅπως λέει, «Τὶς θεωροῦσα τόσο θεϊκὲς καὶ χρυσὲς καὶ ἀπολύτως ὁμορφες καὶ θαυμαστὲς, ὥστε ἀπλῶς ἔπρεπε νὰ πράττω ὅτιδήποτε ὁ Σωκράτης μὲ καλοῦσε νὰ πράττω» (217 a). Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶχε ἀποφασίσει λοιπὸν νὰ δεχτεῖ τὸν Σωκράτη ὡς ἐραστὴ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο – διότι ὁ τελευταῖος θὰ μπορούσε, ὅσο κανένας ἄλλος, νὰ τὸν βοηθήσει νὰ πετύχει τὴν ἀριστεία στὸν ὑψιστο δυνατὸ βαθμῷ (218 c-d). Μὲ λίγα λόγια, ὁ Ἀλκιβιάδης τοῦ Πλάτωνα κατέχει τὸ πολυτιμότερο χάρισμα, *μὴ φιλοσοφικὴ φύση* (πβ. 218 a). Αὐτὴ τὸν τραβάει πρὸς τὴ μία μεριά, ἐνῶ ὁ ὄχλος τὸν τραβάει πρὸς τὴν ἄλλη.

Ὁ Ἀλκιβιάδης εἶναι τώρα στὰ τριάντα του καὶ ὁ ὄχλος ἔχει σχεδὸν νικήσει. Ὅμως, στὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐνδοξῆς ὠριμότητάς του καὶ ὑπερβαίνοντας τὶς ἀντιφάσεις του, μιλάει γιὰ τὸν Σωκράτη ὅπως δὲν τὸ ἔκανε ποτὲ κανένας ἀπὸ τοὺς «Σωκρατικούς» τοῦ Πλάτωνα – μὲ ἀγάπη, νοσταλγία, ἔμπνευση καί, τὸ κυριότερο, μὲ κατανόηση. Κοιτάζοντας πίσω στὸ παρελθὸν καὶ συνδέοντας τὶς ἀναμνήσεις του μὲ τὸ παρόν, διαπερνᾷ τὸ κέλυφος τοῦ ἔρωτα τοῦ Σωκράτη γιὰ τοὺς καλοὺς νέους καθὼς καὶ τὸ παράδοξο τῆς σωκρατικῆς ἄγνοιας (216 d), γιὰ νὰ ἀποκαλύψει τὶς θεϊκὲς εἰκόνες ποὺ ὁ Σωκράτης κρύβει μέσα του: τὴ «σωφροσύνη» καὶ τὴν ἐγκράτειά του ἀπέναντι στὴ φυσικὴ ὁμορφιά (216 d, 219 d), τὴν τέλεια ἀδιαφορία του γιὰ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα (216 e), τὴν παραδειγματικὴ ἀνδρεία του στὴ μάχη (220 d–221 c), τὴν ἀντοχή του στὸ κρύο καὶ τὴν πείνα (219 e–220 b)³⁶, ἀλλὰ καὶ

36. Τὸ ἐπιχείρημα ποὺ ἀναπτύσσει ἡ LANE 2007 δείχνει ὅτι αὐτὲς οἱ πλευρὲς τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Ἀλκιβιάδη γεφυρώνουν ἢ ἀκόμα καὶ ὑπονομεύουν τὴ διάκριση ἐξωτερι-

τὴν ἱκανότητά του γιὰ ἀπόλαυση (220 a), φιλία καὶ αὐτοθυσίᾳ (220 d-e), τὴ λεπτὴ εἰρωνεία του (216 d-e, 218 d-e), τὴ δύναμη καὶ τὴ συνεκτικότητα τοῦ φιλοσοφικοῦ του στοχασμοῦ (220 c-d), τὴν ἀλλόκοτη φύση τῶν ἐπιχειρημάτων του (221 d-222 a) καὶ τὴν ὑπέρτατη ἀξία τους. «Ὅταν ἐκτίθενται καὶ ἐμβαθύνεις σ' αὐτὰ μὲ φρέσκια ματιὰ θὰ ἀνακαλύψεις, πρῶτον, ὅτι εἶναι τὰ μόνον ἐπιχειρήματα ποὺ ἔχουν κάποιο νόημα καί, δεύτερον, ὅτι εἶναι τὰ θεϊκότερα καὶ πλουσιότερα σὲ εἰκόνες τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς προσήλωσης στὰ περισσότερα ἢ καὶ σὲ ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ἀξίζει νὰ ἔχει κατὰ νοῦν ὁποιοσδήποτε πρόκειται νὰ γίνῃ καλὸς καὶ ἀγαθός» (222 a)³⁷.

Ὁ θαυμασμὸς τοῦ Ἀλκιβιάδου γιὰ τὸν Σωκράτη, γιὰ μίαν τουλάχιστον φορά, ξεπερνάει τὴ φιλοδοξία του. Δηλώνει, μὲ ὀξυδέρκεια καὶ σύνεση, πὼς ἂν καὶ οἱ στρατηγοὶ ἤθελαν νὰ τοῦ ἀπονεύουν βραβεῖο ἀνδρείας λόγῳ τῆς κοινωνικῆς του θέσης, ὁ ἴδιος ἐπέμεινε νὰ τὸ δώσουν ἀντὶ γι' αὐτὸν στὸν Σωκράτη (220 e). Ἀλλὰ ὁ τελευταῖος ἔδειξε ἀκόμη μεγαλύτερη ἐπιμονή, πιέζοντας τοὺς στρατηγοὺς νὰ ἀπονεύουν τὸ βραβεῖο στὸν νεότερο ἄνδρα (220 e). Τὸ πιὸ σημαντικό, ὅπως ὑποδηλώνει τὸ ἐγκώμιο, εἶναι ὅτι, ἀπὸ τὸ ξεκίνημα τῆς σχέσης τους, ὑπῆρχε ἓνας γνήσιος φιλοσοφικὸς δεσμὸς μεταξὺ τους. Διότι πράγματι ὁ Σωκράτης ἀπευθύνεται στὸν ἔφηβο μὲ θεωρητικότερο τρόπο ἀπὸ ὅ,τι στοὺς ἄλλους νέους σὲ ἄλλους πλατωνικοὺς διαλόγους. Σημειώστε, γιὰ παράδειγμα, τὸ πὼς μίλησε στὸ ἀγόρι ὅταν αὐτὸ τοῦ ἐξομολογήθηκε τὰ αἰσθήματά του. «Νὰ εἶσαι πιὸ προσεκτικὸς, εὐλογημένο μου ἀγόρι: ἴσως ξεγελιέσαι σὲ ὅ,τι μὲ ἀφορᾷ καὶ ἴσως ἐγὼ εἶμαι ἀνάξιος. Ἡ ὄραση τοῦ νοῦ ἀρχίζει νὰ ὀξύνεται ὅταν ἡ ὄραση τῶν ὀφθαλμῶν ἀρχίζει νὰ φθίνει. Ἀλλὰ ἀπέχεις πολὺ ἀπὸ αὐτὴ τὴ στιγμή» (219 a). Ὁ Σωκράτης φαίνεται νὰ διακρίνει ὅτι τὸ ἀγόρι διαθέτει τὸ σπάνιο ταλέντο νὰ κατανοεῖ αὐτοῦ τοῦ εἰδους τοὺς λόγους – μὴ ὑπόσχεση ὁμορφιάς τῆς ψυχῆς ποὺ ταιριάζει μὲ τὸ θαυμάσιο παρουσιαστικὸ του. Ὁ Ἀλκιβιάδης ὁμῶς δὲν ἐπαινεῖ τὴ δική του μοναδικότητα ἀλλὰ αὐτὴν τοῦ Σωκράτη. «Υπάρχουν καὶ πιὸ ἀξιοθαύμαστα πράγματα ποὺ μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς ὥστε νὰ ἐπαινέσει στὸν Σωκράτη. Ἀλλὰ, ἂν καὶ θὰ μπορούσαν νὰ ὑπάρχουν ἐξίσου πολλὰ νὰ πεῖ κάποιος γιὰ ὁποιαδήποτε ἀπὸ τὶς ἄλλες δραστηριότητες καὶ συνήθειές του, θεωρῶ ὅτι τὸ πιὸ θαυμαστὸ εἶναι τὸ ἐξῆς, ὅτι δὲν μοιάζει μὲ κανέναν

κοῦ/ἐσωτερικοῦ τὴν ὁποία ὑπαινίσσεται ἡ εἰκόνα τοῦ Σωκράτη ὡς Σειληνοῦ. Διότι ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς ἀρετὲς ποὺ ἀποδίδει στὸν Σωκράτη εἶναι φανερές, κι ἐπομένως ὁ καθένας μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ. Σύμφωνα μὲ τὴ Lane, θὰ πρέπει νὰ γίνουν κατανοητὲς ὡς φυσικὲς ἀρετὲς ποὺ δὲν προϋποθέτουν ὅτι ἡ λογικὴ ἐλέγχει πλήρως τὴν ἐπιθυμία (ὅπως θὰ τὸ ἔκανε ἡ γνήσια ἀρετή), ἀλλὰ προκύπτουν ἀπὸ ἓνα εἶδος φυσικῆς ἐνέργειας, ἡ ὁποία ἐκτρέπεται ἀπὸ τὶς σωματικὲς ἐπιθυμίες καὶ στρέφεται πρὸς τὴ φιλοσοφικὴ ἀναζήτησι τῆς ἀλήθειας.

37. Γιὰ τὴ σημασία αὐτοῦ ποὺ ἔχει ὀνομαστῇ «ὑποκειμενικότητα» τοῦ Σωκράτη, συγκεκρυμένα γιὰ τὴ σημασία ὅχι μόνον τοῦ τί λέει ὁ Σωκράτης ἀλλὰ καὶ τοῦ πὼς τὸ λέει, πβ. τὰ ἄρθρα τῶν A. BRANCACCI καὶ L. ROSSETTI στὸ ZILIOI 2014.

ἄλλον ἄνθρωπο, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους οὔτε ἀπὸ τοὺς συγχρόνους» (220 c). Κατὰ τὴ γνώμη μου, μόνον ὁ στενότερος καὶ διορατικότερος σύντροφος τοῦ Σωκράτη θὰ μπορούσε νὰ ἔχει συνοψίσει μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ θαῦμα τῆς ὑπαρξῆς του³⁸.

IV

Πὰ νὰ καταλήξω, θὰ ἤθελα νὰ πῶ κάτι γενικὸ σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ὁ Πλάτων ἀπεικονίζει τοὺς «Σωκρατικούς» καὶ νὰ προτείνω μιὰ προκαταρκτικὴ ἐξήγηση τῆς ἀναντιστοιχίας ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν εἰκόνα καὶ στὶς ἱστορικὲς ἀναπαραστάσεις τῶν μελῶν τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου. Λίγοι θὰ διαφωνοῦσαν, νομίζω, ὅτι ὁ κόσμος τῶν συνομιλητῶν τοῦ Σωκράτη, ὅπως ἀναδύεται ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, εἶναι πιὸ ποικίλος, πολύχρωμος καὶ ζωηρὸς ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν Σωκρατικῶν, ὅπως τοὺς ἀναπαριστοῦν οἱ δοξογράφοι καὶ οἱ σύγχρονοι ἱστορικοί. Ἄν καὶ διάφοροι πλατωνικοὶ χαρακτήρες δείχνουν νὰ ἀντιλαμβάνονται τὸν ἑαυτό τους ὡς ὁμάδα, μὲ κεντρικὸ πρόσωπο τὸν Σωκράτη (π.χ., *Φαίδ.*, 59 a-c, 118 a), ἐντούτοις αὐτὴ ἡ ὁμάδα δὲν εἶναι οὔτε στατικὴ οὔτε ὁμοιογενὴς ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ κάθε εἶδους ἀνθρώπους καὶ ὄχι πάντα τοὺς ἴδιους. Ὁ Κρίτων ἐμφανίζεται ὡς ὁ διὰ βίου φίλος τοῦ Σωκράτη, ὁ Λάχης ὡς φιλικὴ γνωριμία χωρὶς τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ Κριτίας ὡς οἰκεῖος του χωρὶς ὅμως πιθανότητα νὰ παραμείνει οἰκεῖος καὶ στὸ μέλλον, καὶ τὰ λοιπά. Ὅσο γιὰ τὸν Ἀλκιβιάδη, κάνει ἀκριβῶς ὅ,τι τοῦ ἀρέσει, ἄλλοτε πλησιάζοντας πολὺ κοντὰ στὸν Σωκράτη ἄλλοτε φεύγοντας μακριὰ του, μεθυσιμένος ἢ νηφάλιος. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς διαλόγους μεταξὺ τοῦ Σωκράτη καὶ αὐτῶν τῶν χαρακτήρων, ὁ Ἀλκιβιάδης τοῦ *Συμποσίου* ἔχει πιθανὸν δίκιο ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι ἐξίσου σαγηνευτικοὶ ὅταν τοὺς ἀκούμε δεύτερο χέρι, ἀπὸ τὸ στόμα κάποιου ἄλλου, ὅσο θὰ ἦταν ἂν τοὺς ἀκούγαμε διὰ ζώσης (215 d). Φυσικά, ὅλα αὐτὰ εἶναι μυθοπλασία, καὶ κατέβαλα κάθε προσπάθεια νὰ παραμείνω αὐστηρὰ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς.

38. Ἀκόμα κι ἔτσι, μπορεῖ νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιλεγεῖ συγκεκριμένα ὁ Ἀλκιβιάδης γιὰ νὰ πλέξει τὸ ἐγκώμιο τοῦ Σωκράτη; Στὸ κάτω-κάτω, παρὰ τὴν ἐντυπωσιακὴ ὁμορφιά του καὶ τὰ φυσικὰ χαρίσματα του, ἦταν ἄσεβης, διεφθαρμένος, προδότης τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὀλέθριο βάρος γιὰ τὸν Σωκράτη. Ὁ λόγος τοῦ Ἀλκιβιάδη εἶναι ἓνας ρητορικὸς ἄθλος, ἐκπληκτικῆς δυνάμεις καὶ ἀσυναγώνιστης ἐπιδειξιοτικῆς. Τόσο ὁ ἐγκωμαστής ὅσο καὶ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἐγκωμίου του μᾶς ἐπηρεάζουν τόσο βαθιά, ὥστε αὐτὸς ὁ λόγος χρησιμοποιεῖται συνήθως ὡς ἱστορικὸ τεκμήριο τόσο γιὰ τὸν Σωκράτη ὅσο καὶ γιὰ τὸ τρομερὸ παιδί τῆς Ἀθήνας μετὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Περικλέους. Τὸ πλησιέστερο συγκρίσιμο περιστατικὸ ρητορικῆς παράδοσης εἶναι τὸ *Ἑλένης Ἐγκώμιον*: ὅπως ὁ Γοργίας ἐπιλέγει τὸ πιὸ ἀπίθανο ἀντικείμενο γιὰ τὴν ἐπίδειξίν του, ἔτσι καὶ ὁ Πλάτων ἐπιλέγει τὸ πιὸ ἀπίθανο ὑποκείμενο γιὰ νὰ ἐκφωνήσῃ τὸ ἐγκώμιο τοῦ Σωκράτη, δηλαδή μὲ τὰ λόγια τοῦ Φαίδωνα, «τοῦ καλύτερου, σοφότερου καὶ δικαιοτέρου ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς του» (118 a). Χρῶστῳ αὐτὴ τὴν τελευταία παρατήρηση στὸν Παῦλο Καλλιγᾶ.

Ἐντούτοις, παραμένει τὸ ἐρώτημα *γιά ποιὸν λόγο* τὰ πρόσωπα ποὺ συνδιαλέγονται φιλοσοφικά μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη δὲν ἀντιστοιχοῦν στοὺς σημαντικοὺς φιλοσόφους ποὺ παρουσιάζονται ὡς Σωκρατικοὶ ἀπὸ τοὺς δοξογράφους, δηλ. ὡς μαθητὲς τοῦ Σωκράτη καὶ ἰδρυτὲς τῶν λεγόμενων σωκρατικῶν σχολῶν. Ἀντίθετα, ὅπως τεκμηριώθηκε παραπάνω, οἱ πλατωνικοὶ χαρακτήρες τοὺς ὁποίους ἀποκάλεσα «Σωκρατικούς» ἐπιδεικνύουν ἓνα τόσο εὐρὺ φάσμα γνωρισμάτων ὥστε τώρα πλέον νὰ φαίνεται ἀμφισβητήσιμο ἂν θὰ ἔπρεπε καὶ νὰ ὀνομαστοῦν «Σωκρατικοί». Συμπερασματικά, θὰ ἤθελα νὰ προτείνω κάποιες προκαταρκτικὲς σκέψεις ὡς πρὸς τὸ γιατί ὁ Πλάτων ἐπικεντρώθηκε στοὺς τελευταίους καὶ ὄχι στοὺς φιλοσόφους τοῦ σωκρατικοῦ κύκλου.

Πρῶτον, ὀρισμένοι βιογραφικοὶ παράγοντες ἐνδέχεται νὰ σχετίζονται μὲ τὶς ἐπιλογές του. Ὁ προσωπικὸς ἀνταγωνισμὸς του μὲ τὸν Ἀντισθένη καὶ τὸν Ἀρίστιππο, καθὼς καὶ ἡ λογοτεχνικὴ ἀντιπαλότητά του μὲ τὸν Αἰσχίνη καὶ τὸν Ξενοφῶντα, θὰ μπορούσαν νὰ ἐξηγήσουν γιατί αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐμφανίζονται ποτὲ στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, ἐνῶ ὁ Φαῖδων καὶ ὁ Εὐκλείδης παίζουν τουλάχιστον τιμητικὸ ρόλο³⁹. Δεύτερον, ἡ προαναφερθεῖσα ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στοὺς «Σωκρατικούς» τοῦ Πλάτωνα καὶ τοὺς Σωκρατικούς ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων ἴσως ὀφείλεται στὸ συγγραφικὸ πρόγραμμα τοῦ Πλάτωνα καὶ στὶς ἐπιλογές του ὡς λογοτέχνη. Σίγουρα, ὁ Πλάτων πρέπει νὰ ἐνδιαφερόταν γιὰ τὸ πῶς τὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς του θὰ ὑποδεχόταν τοὺς διαλόγους του. Καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες του πρέπει νὰ γνώριζαν ποιοὶ ἦταν, γιὰ παράδειγμα, ὁ Ἀντισθένης ἢ ὁ Ἀρίστιππος καὶ περίπου ποιὲς θέσεις ὑποστήριζαν. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸν τὸν λόγο, οἱ ἀντίστοιχοί τους λογοτεχνικοὶ χαρακτήρες θὰ ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο λιγότερο «εὐπλαστοί» ἀπὸ χαρακτήρες, ὅπως ὁ Λάχης ἢ ὁ Χαρμίδης, οἱ ὁποῖοι, στὸν νοῦ τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ Πλάτωνα, δὲν συνδέονταν μὲ συγκεκριμένους φιλοσοφικὲς ἀπόψεις. Ἄν ὁ Ἀντισθένης εἶχε παρουσιαστῇ νὰ συμμετέχει σὲ μιὰ διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεση, τὸ κοινὸ τοῦ Πλάτωνα θὰ περίμενε ἀπὸ αὐτὸν νὰ ὑποστηρίξει τὶς θέσεις ποὺ πρέσβευε ὁ ἴδιος ὁ Ἀντισθένης. Ἀντίθετα, ὁ Πλάτων μπορούσε νὰ πλάσει πρόσωπα, ὅπως ὁ Λάχης, ὁ Χαρμίδης, ἢ ὁ Φαῖδρος μὲ τρόπο ποὺ ταίριαζε περισσότερο στοὺς δικούς του φιλοσοφικοὺς σκοπούς⁴⁰.

39. Εἶμαι ὑποχρεωμένη στοὺς David Sedley καὶ Mauro Bonazzi γιὰ τὶς ιδιαίτερα χρήσιμες παρατηρήσεις τους ἐπὶ τοῦ θέματος.

40. Φυσικά, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ θέσεις ὀρισμένων φιλοσόφων ἦταν γνωστὲς στὸ κοινὸ τοῦ Πλάτωνα, δὲν τὸν ἀπέτρεπε πάντα ἀπὸ τὸ νὰ τοὺς παρουσιάζει νὰ ἐπιχειρηματολογοῦν: ὑπενθυμίζω τὶς περιπτώσεις τοῦ Πρωταγόρα, τοῦ Γοργία, τοῦ Πρόδικου, τοῦ Ἰππία καθὼς καὶ τοῦ Ζήνωνα καὶ τοῦ Παρμενίδη. Αὐτοὶ οἱ χαρακτήρες, ὅμως, ἀναπαρίστανται ὡς ἀνταγωνιστὲς ἢ κριτικοὶ τοῦ Σωκράτη. Δὲν εἶναι ἀναγνωρίσιμοι ὡς δικοὶ του μαθητὲς. Μιὰ δυνατότητα ποὺ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν εἶναι ἡ ἐξῆς: ἐπιλέγοντας τοὺς συνομιλητὲς τοῦ Σωκράτη, ὁ Πλάτων ἴσως ἀκολουθεῖ ἓνα εἶδος σύμβασης. Διότι οἱ φιλόσοφοι

Τρίτον, και πολύ σημαντικότερο, ή άπροθυμία του Πλάτωνα να δείξει τον Σωκράτη να διαλέγεται συγκεκριμένα με τους φιλοσόφους του άμεσου περιβάλλοντός του είναι συμβατή με τον άληθομόνητο τρόπο με τον όποιον ό Σωκράτης αυτοπαρουσιάζεται στην *Άπολογία*, αλλά και με μια αντίληψη της φιλοσοφίας που μόνον ό πλατωνικός Σωκράτης φαίνεται να ένσαρκώνει. Άς δούμε και πάλι πώς οί δοξογραφικές και ιστορικές πηγές παρουσιάζουν τους *Σωκρατικούς*: τους μαθητές του Σωκράτη που άποτελούσαν μέρος της σωκρατικής διαδοχής, είχαν διδαχθεί άπό τον Σωκράτη τις ήθικες θεωρίες του και είχαν άφιερώσει τη ζωή τους στη μετάδοση αυτών των θεωριών, έτσι όπως τις είχε έρμηνεύσει ό καθέννας τους, στους δικούς τους μαθητές και στις δικές τους σχολές. Σε αύτου του είδους την εικόνα, ό Σωκράτης έμφανίζεται σαν γκουρού: τά σοφά λόγια του καταγράφονται άπό τους όπαδούς του (π.χ. Δ. Λ., 2, 48)⁴¹, παραλαμβάνονται άπό τους μαθητές αυτών των όπαδών και τά λοιπά και, μέσα άπό μια άδιάσπαστη σειρά διαδόχων, σφραγίζουν τη σωκρατική ταυτότητα των τελευταίων καθώς και των σχολών τους. Άντιθέτως, άκριβώς αυτό τό είδος προσέγγισης άπορρίπτει συστηματικά ό Σωκράτης του Πλάτωνα. Δέν ίσχυρίζεται ότι είναι σοφός, δέν διατυπώνει θεωρίες, δέν ήταν ποτέ «διδάσκαλος» κάποιων «μαθητών» (*Άπολ.*, 33 a) και δέν αντιλαμβάνεται τη φιλοσοφία ως τη μετάδοση γνώσεων αλλά ως ένα ταξίδι άυτογνωσίας. Τό θεϊκό του χάρισμα, όπως συχνά τό θέτει, είναι να καθοδηγεί τους ανθρώπους σ' αυτό τό ταξίδι. Όπως όλοι γνωρίζουμε, στην *Άπολογία* του λέει στους Άθηναίους ότι «έξετάζε κατ' έντολή των θεών τον καθένα, πολίτη ή ξένο» (*Άπολ.*, 23 b), ότι πολλοί τακτικοί άκροατές του, ήλικιωμένοι και νέοι, τον είδαν να εκπληρώνει αυτό

που φέρονται ως πνευματικά τέκνα του Σωκράτη σπάνια παρουσιάζουν ό ένας τον άλλον σέ μεταξύ τους συζήτηση. Μία αίτία ίσως είναι τό είδος του άνταγωνισμού που μόλις αναφέρθηκε μεταξύ, για παράδειγμα, του Πλάτωνα και του Άρίστιππου (πβ. τό άρθρο του ROWE στο ZILIOI 2014), ή μεταξύ του Πλάτωνα και του Άντισθένη (πβ. RASHED 2006). Ένας άλλος λόγος ίσως σχετίζεται με τό κοινό στό όποιο στόχευαν οί Σωκρατικοί. Σε μία έποχή όπου ή φιλοσοφία γινόταν άνυληπτή ως δραστηριότητα άσκούμενη άπό *λίγους και έκλεκτούς*, θά ήταν ίσως έλκυστικότερο να άπεικονίζεται ό Σωκράτης να συνομιλεί με κάθε είδους ανθρώπους, και όχι άπλως με φιλοσόφους που ήταν γνωστό ότι του όφειλαν πολλά. Χρωστώ αυτή την τελευταία παρατήρηση στον Christian Wildberg.

41. Θα μπορούσε να άντιτάξει κάποιος ότι, στον *Θεαίτητο*, ό Πλάτων παρουσιάζει τον Εύκλείδη να κάνει άκριβώς αυτό, συγκεκριμένα να καταγράφει κάθε λέξη του Σωκράτη, με την πρόθυμη βοήθεια του τελευταίου. Όστόσο, ό Εύκλείδης δέν καταγράφει λόγια παραδεδομένης σοφίας, αλλά μάλλον τον *διάλογο* μεταξύ Σωκράτη και Θεαίτητου που, όπως έκρινε ό Εύκλείδης, θά άξιζε να άκούσει κανείς (*Θεαίτ.*, 142 c). Υποδηλώνεται ότι, έπειδή βρήκε τον διάλογο ένδιαφέροντα, ό Εύκλείδης κράτησε κάποιες σημειώσεις όταν γύρισε σπίτι του, μετά τον κατέγραψε στον έλεύθερο χρόνο του, και στη συνέχεια έπιδίωξε να τελειοποιήσει τις λεπτομέρειες της περιγραφής του ρωτώντας έπανειλημμένα τον Σωκράτη για όσα σημεία του διαλόγου δέν μπορούσε να θυμηθεί (143 a).

τὸ καθήκον (32 c)⁴² καὶ ὅτι, γενικά, ἔπραξε σὲ σχέση μετὰ τὴν πόλιν ὡς ἀλόγιστα κολημένη πᾶν σὲ ἓνα ἄλλο: ἀφυπνίζοντας, παροτρύνοντας καὶ ἐπιπλήττοντας τὸν καθένα, ὅλη τὴ μέρα, ἀκατάπαυστα» (30 e–31 a). Σύμφωνα μετὰ τὴ δική του ὁμολογία, λοιπόν, ὁ Σωκράτης τοῦ Πλάτωνα δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ συζητήσει εἰδικὰ μετὰ φιλοσόφους (ἀκόμα καὶ μετὰ φιλοσόφους ποὺ συμπαθοῦσαν τὶς ἀπόψεις του), ἀλλὰ μᾶλλον μετὰ τὸν καθένα ποὺ ἐνδιαφερόταν νὰ μιλήσει μαζί του. Στούς διαλόγους ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω, ὁ Πλάτων ἀναδεικνύει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πλευρὰ τοῦ Σωκράτη: τὸν δείχνει νὰ συζητᾷ διαλεκτικὰ μετὰ ἀνθρώπους κάθε εἶδους, κι αὐτοὶ συμπεριλαμβάνουν καὶ ἐκείνους τοὺς συντρόφους του τοὺς ὁποίους ἀποκάλεσα, μετὰ εὐρεία ἔννοια, «Σωκρατικούς»⁴³.

Βούλα ΤΣΟΥΝΑ
(Σάντα Μπάριμπα)

PLATO'S REPRESENTATIONS OF THE 'SOCRATICS'

Historically, when we speak of the Socratics and of the Socratic circle, we have in mind a fairly stable group of thinkers whose most prominent members were philosophers that, after Socrates' death, are alleged to have founded their own schools and who, during Socrates' life, admired and loved him, and regularly sought his company for the purpose of philosophical conversation. This is the picture emerging from the doxographers, who also attest that many Socratics, including Plato and Xenophon, wrote dialogues, the so-called Socratic dialogues, and that they shared a number of core philosophical intuitions and beliefs that have their origin in the philosophy of Socrates and have subsequently

42. Κανένας ἄλλος φιλόσοφος ἐκτὸς τοῦ Πλάτωνα δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Σωκράτη στὸν κατάλογο τῶν φίλων ποὺ ἦταν παρόντες στὴ δίκη του (Απολ., 33 d–34 a).

43. Παρουσίασα μιὰ προηγούμενη ἐκδοχὴ αὐτοῦ τοῦ κειμένου σὲ ἓνα συνέδριο μετὰ τοὺς Σωκρατικούς ποὺ πραγματοποιήθηκε στίς 26-28 Σεπτεμβρίου τοῦ 2013, στὴ μικρὴ ἰταλικὴ πόλιν Suprabolzano στοὺς Δολομίτες. Εἶμαι πολὺ εὐγνώμων πρὸς τὸν ὁργανιστὴ, Ugo Zilioli, καὶ ὅλους τοὺς συμμετέχοντες γιὰ τὰ σχόλια τους στὴ διάρκεια τῆς συνεδρίασης ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς συζητήσεις ποὺ εἶχα μαζί τους ἐκτὸς τῆς αἵθουσας τοῦ συνεδρίου. Ἐπίσης, εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Χλόη Μπάλλα, τὸν Mauro Bonazzi, τὴ Μυρτώ Χατζημυχάλη, τοὺς David Konstan, Richard McKirahan, David Sedley καὶ Christian Wildberg γιὰ τὰ γραπτὰ τους σχόλια. Τὸ κεντρικὸ ἐπιχείρημα τοῦ ἀρθροῦ πῆρε τὴν τελικὴ μορφή του μετὰ ἀπὸ πολλὰ ὥρες συζητήσεων μετὰ τὸν Παῦλο Καλλιγᾶ. Ὅπως πάντα, ὠφελήθηκα πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν κριτικὴ καὶ τὶς ὑποδείξεις του. Τὸ τελικὸ κείμενο παρουσιάστηκε στὸ Τμήμα Κλασσικῆς Φιλολογίας τοῦ ΕΚΠΑ καὶ εὐχαριστῶ πολὺ τοὺς συναδέλφους καὶ τοὺς φοιτητὲς γιὰ τὶς παρατηρήσεις τους. Δημοσιεύεται περίπου ταυτοχρόνως στὰ ἀγγλικά στὸν τόμο ZILIOI 2014 καὶ στὰ ἑλληνικά στὸ παρὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Φιλοσοφία*. Εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς συναδέλφους τοῦ ΚΕΕΦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τὴν συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ γιὰ τὴν ἀψογὴ ἐπιμέλεια καὶ παρουσίαση τοῦ ἀρθροῦ. Ἐπίσης, θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνη μου στὴν Τερέζα Μπούκη γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ μετάφραση.

been developed by different Socratics and their schools in different ways. However, in this paper, I am not concerned with the historical circle of the Socratics, but with certain interlocutors of Plato's Socrates whom I call 'Socratics' for lack of a better word, without prejudice as to whether Plato might have called them so or thought of them in that way. They are characters represented as interacting with Socrates in different social occasions, geographical locations, and chronological periods. And some of them lend their name to the dialogue in which they appear – a convention followed by many authors of the Socratic circle. So, the scope of my discussion is narrow and confined within the realm of Plato's fiction: I am interested in the way in which Plato represents the aforementioned characters, not in the corresponding individuals themselves.

I wish to suggest that there is a striking discrepancy between Plato's picture of the companions of Socrates and the image drawn by the doxographers and developed by modern scholars. While the people that the doxographers call Socratics are mainly Socratic philosophers, namely members of Socrates' circle who are reported to have gone on to write philosophical works and/or to found schools, the people that I call 'Socratics' are members of Socrates' circle who are influenced by Socrates but do not go on to become philosophers or teachers of philosophy. Plato, I contend, typically represents Socrates' conversations with the latter group of personages, not with the former. Moreover, among the most gifted 'Socratics' depicted in Plato's dialogues are two figures conspicuously absent from the majority of historical reconstructions. In Part I of the paper, I argue the case at the level of drama. In Part II, I focus on the philosophical views and tendencies manifest in Plato's Socratic conversations. In Part III, I question the widespread assumption that Plato's representations of Critias and of Alcibiades, brilliant as they may be, nonetheless suggest that neither of these characters was an intimate of Socrates and that neither had a serious interest in Socratic philosophy and method. In Part IV, which is very brief, I speculate on Plato's philosophical motivation for representing the 'Socratics' in the way he does.

Voula TSOUNA

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BLONDELL 2002: BLONDELL, R. *The Play of Character in Plato's Dialogues*, Cambridge, Cambridge UP, 2002.
- BOYS-STONES 2004: BOYS-STONES, G. R. Phaedo of Elis and Plato *On the Soul, Phronesis*, 49, 2004, σσ. 1-23.
- BOYS-STONES 2013: BOYS-STONES, G. R. The Myth of "Inner Beauty" in Plato (to appear in a volume edited by P. HORKY on the theme of the cosmos, CUP).
- BOYS-STONES and ROWE 2013: BOYS-STONES, G. R. – ROWE, C. *The Circle of Socrates. Readings in the First-Generation Socratics*, Indianapolis/Cambridge, Hackett, 2013.
- BRANCACCI 2003: BRANCACCI, A. Zwei verlorene Schriften des Antisthenes, *Rheinisches Museum*, 146, 2003, σσ. 259-278.
- BURNYEAT 1977: BURNYEAT, M. F. Socratic midwifery, Platonic inspiration, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 24, 1977, σσ. 7-16.

- CORNELLI 2012: CORNELLI, G. He longs for him, he hates him and he wants him for himself: The Alcibiades Case between Socrates and Plato, in G. CORNELLI (ed.), *Plato's Styles and Characters*, Brasilia, *Archai Supplementa* III, 2012, σσ. 140-163.
- DECLEVA CAIZZI 2006: DECLEVA CAIZZI, F. Minor Socratics, in M. L. GILL and P. PELLEGRIN (eds), *A Companion in Ancient Philosophy*, Malden, Mass./Oxford, Blackwell, 2006, σσ. 119-135.
- DOVER 1980: DOVER, K. J. *Plato, Symposium*, Cambridge, Cambridge UP, 1980.
- FESTUGIÈRE 1971: FESTUGIÈRE, A. J. *Études de philosophie grecque*, Paris, Vrin, 1971.
- FORD 2010: FORD, A. Σωκρατικοὶ λόγοι in Aristotle and Fourth-Century Theories of Genre, *Classical Philology*, 105, 2010, σσ. 221-235.
- GIANNANTONI 1990-1991: GIANNANTONI, G. (ed.) *Socratis et Socraticorum Reliquiae*, 4 vols, Napoli, Bibliopolis 1990-1991.
- GRIBBLE 1999: GRIBBLE, D. *Alcibiades and Athens*, Oxford, Clarendon Press, 1999.
- GROTE 1865: GROTE, G. *Plato and the Other Companions of Sokrates*, 3 vols, London, J. Murray, 1865.
- HUNTER 2004: HUNTER, R. *Plato's Symposium*, *Oxford Approaches to Classical Literature*, Oxford, Oxford UP, 2004.
- KAHN 1994: KAHN, C. H. Aeschines on Socratic eros, in VANDER WEARDT 1994, σσ. 87-106.
- KAHN 1996: KAHN, C. H. *Plato and the Socratic Dialogue: the Philosophical Use of a Literary Form*, Cambridge, Cambridge UP, 1996.
- KONSTAN 1994: KONSTAN, D. *Sexual Symmetry*, Princeton, NJ, Princeton UP, 1994.
- LAMPERT 2010: LAMPERT, L. *How Philosophy Became Socratic: A Study of Plato's Protagoras, Charmides, and Republic*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 2010.
- LANE 2007: LANE, M. Virtue as the Love of Knowledge in Plato's *Symposium* and *Republic*, in D. SCOTT (ed.), *Maieusis: Essays in Ancient Philosophy in Honour of Myles Burnyeat*, Oxford, Oxford UP, σσ. 44-67.
- LANDY 1998: LANDY, T. Limitations of Political Philosophy: An Interpretation of Plato's *Charmides*, *Interpretation*, 26, 2, 1998, σσ. 183-199.
- LESCHER, NAILS and SHEFFIELD 2006: LESCHER, J., NAILS, D., and SHEFFIELD, F. (eds.) *Plato's Symposium: Issues in Interpretation and Reception*, Cambridge, MA, Harvard UP, 2006.
- LEVINE 1984: LEVINE, D. L. The Tyranny of Scholarship, *Ancient Philosophy*, 4, 1984, σσ. 65-72.
- NEHAMAS 1998: NEHAMAS, A. *The Art of Living: Socratic Reflections from Plato to Foucault*, Berkeley, Univ. of California Press, 1998.
- NEHAMAS 2007: NEHAMAS, A. Beauty of Body, Nobility of Soul: The Pursuit of Love in Plato's *Symposium*, in D. SCOTT (ed.), *Maieusis: Essays in*

- Ancient Philosophy in Honour of Myles Burnyeat*, Oxford, Oxford UP, σσ. 97-135.
- NEHAMAS and WOODRUFF 1989: NEHAMAS, A. – WOODRUFF, P. *Plato Symposium*, Indianapolis/Cambridge, Hackett, 1989.
- NUSSBAUM 1986: NUSSBAUM, M. *The Fragility of Goodness*, Cambridge, Cambridge UP, 1986.
- PENNER and ROWE 2005: PENNER, T. – ROWE, C. *Plato's Lysis*, Cambridge, Cambridge UP, 2005.
- RASHED 2006: RASHED, M. Platon, Sathon, Phedon, *Elenchos*, 27, 1, 2006, σσ. 117-122.
- ROSSETTI 2011: ROSSETTI, L. *Le dialogue socratique*, Paris, Encre Marine (Les Belles Lettres), 2011.
- ROWE 1998: ROWE, C. J. *Plato, Symposium*, Warminster, Aris and Phillips, 1998.
- ROWE 2007: ROWE, C. J. *Plato and the Art of Philosophical Writing*, Cambridge, Cambridge UP, 2007.
- RUTHERFORD 1995: RUTHERFORD, R. B. *The Art of Plato: Ten Essays in Platonic Interpretation*, London, Duckworth, 1995.
- SCHMID 1998: SCHMID, W. T. *Plato's Charmides and the Socratic Ideal of Rationality*, Albany, NY, SUNY Press, 1998.
- SCOTT 2000: SCOTT, D. Socrates and Alcibiades in the *Symposium*, *Hermathena*, 168, 2000, σσ. 25-37.
- STEINER 1996: STEINER, D. For love of a statue: a reading of Plato's *Symposium* 215A-B, *Ramus*, 25, 1996, σσ. 89-111.
- ROSEN 1987: ROSEN, S. *Plato's Symposium*, 2d ed., New Haven/London, Yale UP, 1987.
- TSOUNA 1997: TSOUNA, V. Socrates' Attack on Intellectualism in the *Charmides*, *Apeiron*, 30, 1997, σσ. 63-78.
- TULLI 2000: TULLI, M. Carmide fra poesia e ricerca, in T. M. ROBINSON and L. BRISSON (eds), *Plato: Euthydemus, Lysis, Charmides, Proceedings of the V Symposium Platonicum, Selected Papers*, Sankt Augustin, Academia (International Plato Studies), 2000, σσ. 259-264.
- TUOZZO 2011: TUOZZO, T. M. *Plato's Charmides*, Cambridge, Cambridge UP, 2011.
- VANDER BEN 1985: VANDER BEN, N. *The Charmides of Plato: Problems and Interpretations*, Amsterdam, Grüner, 1985.
- VANDER WAERDT 1994: VANDER WAERDT, P. (ed.) *The Socratic Movement*, Ithaca, NY, Cornell UP, 1994.
- ZANKER 1995: ZANKER, P. *The Mask of Socrates*, Berkeley, Univ. of California Press, 1995.
- ZILIOLI 2014: ZILIOLI, U. (ed.) *The Socratics and the Socratic Schools*, London, Routledge, 2014.